

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ EĞİTİM BAKANLIĞI
AZERBAYCAN DEVLET İKTİSAT ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI İŞLETME FAKÜLTESİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER

LİSANS BİTİRME TEZİ
Türkiye'nin diğer Türk cumhuriyetleri ile
ekonomik ilişkileri

Hazırlayan
Tabiba Bayramova
1417.02026

BAKÜ- 2018

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ EĞİTİM BAKANLIĞI
AZERBAYCAN DEVLET İKTİSAT ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI İŞLETME FAKÜLTESİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER

LİSANS BİTİRME TEZİ

TÜRKİYE’NİN DİĞER TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE
EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Hazırlayan

Tabiba BAYRAMOVA

1417.02026

Danışman

Öğr.Gör. Eldar CEBRAYILOV

BAKÜ-2018

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

Kafedra “İqtisadiyyat və İşlətmə

TƏSDİQ EDİRƏM

“__” ____ 2018

BURAXILIŞ İŞİ ÜZRƏ VERİLMİŞ TAPŞIRIQ

“Türk Dünyası İşlətmə” fakültəsinin Beynəlxalq münasibətlər
(Uluslararası İlişkiler) ixtisası üzrə

təhsil alan tələbəsi

Bayramova Təbibə Abbas

(adı, soyadı, atasının adı)

Diplom işinin rəhbəri

Öğr.Gör. Eldar CEBRAYILOV

(adı, soyadı, atasının adı, elmi adı və dərəcəsi)

İşin mövzusu **TÜRKİYE’NİN DİĞER TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE**
EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti tərəfindən təsdiqlənsin “__”
____ 2018 il **No**

2. Tələbənin sona yetirdiyi işin kafedraya təhvil müddəti: 8 ay

3. İşin məzmunu və həcmi (izahı, hesabı və eksperimental hissəsi, yeni təhlilə ehtiyacı olan müəssisələr) Özet, Giriş, Birinci bölüm, İkinci bölüm, Sonuç, Kaynakça

4. Buraxılış işi üçün lazımi materiallar

1.MİKAİL, Elnur Hasan, Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Siyasi ve Ekonomik ilişkileri, İQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2012

2.Hasan Korkmaz, Kazakistan Ekonomisine Genel Bir Bakış, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, İstanbul, 2012

3.Vefa Bayramova, Haydar Aliyev dönemi Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan ilişkileri, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2013

4.Mustafa Ertaş, Kazakistan'ın Coğrafi Konumu,

https://www.academia.edu/9588144/KAZAK%C4%B0STANIN_CO%C4%9ERAF%C4%B0_KONUMU_DERS%C4%B0N_%C3%96NEM%C4%B0

5.Mustafa ERSUNGUR, Türkiye Cumhuriyeti İle Diğer Türk Devletlerinin Ekonomik İlişkilerinin Analizi,

http://www.turkiyatjournal.com/Makaleler/351461925_%C5%9E.Mustafa%20ERSUNGUR-ALAAT%C4%B0N%20KIZILTAN-KEREM%20KARABULUT.pdf (11.02.2018)

5. Qrafik materiallarının siyahısı dəqiq göstəricilərlə (vacib cədvəl, certyojlar, yaxud qrafiklər, nümunələr və s.)

6. Buraxılış işi üzrə məsləhətçinin soyadı, adı, atasının adı, elmi adı və dərəcəsi (diplom işinin ona aid olan hissəsini göstərməklə)
Dos.Bayramlı Qadir Nəzir

7. Buraxılış işinin təqdimi üzrə təqvim planı:

Sıra No	İşin hissələrinin adı	Qurtarma faizi (yerinə yetirilmə)	İşin yerinə yetirilməsi müddəti	
			plan üzrə	faktiki

1.Bölüm (Ekim 2017 – Ocak 2018)

2.Bölüm (Şubat 2018 – Mayıs 2018)

Buraxılış işinin rəhbəri

Öğr.Gör. Eldar CEBRAYILOV

imza

Məsləhətçi

Dos.Bayramlı Qadir Nəzir

imza

Tapşırığı imza üçün qəbul etdim

(tələbənin imzası)

Tapşırığın qaytarılması tarixi

“ _____ ” _____ 2018-ci il

Qeyd 1. Buraxılış işi üzrə verilmiş tapşırıq 2 nüsxədən ibarətdir. Nüsxənin biri tələbəyə verilir, ikincisi kafedrada qalır.

2. Hazırlanmış buraxılış işini tapşırıqla birlikdə tələbə DAK təqdim edir.

BURAXILIŞ İŞİNİN PLANI

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK DEVLETLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. AZERBAYCAN

1.1.1. Ekonomisi

1.1.2. Siyasi Yapılanması

1.2. KAZAKİSTAN

1.2.1. Ekonomisi

1.2.2. Siyasi Yapılanması

1.3. TÜRKMENİSTAN

1.3.1. Ekonomisi

1.3.2. Siyasi Yapılanması

1.4. KIRGIZİSTAN

1.4.1. Ekonomisi

1.4.2. Siyasi Yapılanması

1.5. ÖZBEKİSTAN

1.5.1. Ekonomisi

1.5.2. Siyasi Yapılanması

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN BU DEVLETLERLE İLE OLAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ

2.1. AZERBAYCAN İLE OLAN İLİŞKİLER

2.2. KAZAKİSTAN İLE OLAN İLİŞKİLER

2.3. TÜRKMENİSTAN İLE OLAN İLİŞKİLER

2.4. KIRGIZİSTAN İLE OLAN İLİŞKİLER

2.5. ÖZBEKİSTAN İLE OLAN İLİŞKİLER

SONUÇ

KAYNAKÇA

TÜRKİYE’NİN DİĞER TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE EKONOMİK İLİŞKİLERİ

ÖZET

1991 yılının sonlarından başlayarak SSCB’nin parçalanmasıyla birlikte özgürlüklerini kazanmaya başlayan Türk Ülkeleri olan Kırgızistan, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan devletleri, kapalı ve sosyalist bir politik sistemden çıkmış olmanın tedirginliği içerisinde dış dünyadan kendilerine benzerler ve modeller aramaya başlamışlardır. Bu mevzuda ilk akla gelen devlet, bölgeyle tarihsel ve kültürel pek çok bakımdan benzer özellikleri bulunan Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Lakin bu devletlerle alakalı sağlam bir stratejik temele malik olunmaması nedeniyle, Azerbaycan ve Orta Asya Türk Ülkeleri ile başlayan münasebetler duygusallıktan kurtulduktan sonra sağlam bir ekonomik esasa oturtulamamıştır. Yakın vakitlerde büyük sermaye gruplarının araziye duydukları alakada meydana gelen artma istisna tutulacak olursa, Türkiye Cumhuriyeti’nin bu devletlerdeki iktisadi temsilcileri küçük ve orta ölçekli kuruluşlar ile kültürel elçilik görevi yapmış ve beşeri sermayenin yetiştirilmeğinde önemli roller oynayan eğitim kuruluşları olmuştur. Tüm bunlar çerçevesinde yabancı ticaret bakımından Azerbaycan haricinde Türkiye Cumhuriyeti’nin çok bir etkinliğe malik olmadığı, petrol arama gibi çok sermaye gerektiren çalışmalar haricindeki yatırım yerlerinin pek çoğunda ise mühim bir avantaj yakaladığı denilebilir. Çalışmada bu faaliyet alanlarında meydana gelen munasebetler incelenmekte, petrol boru hatları etrafında gelişmiş politik

ekiflmeler ile Türkiye Cumhuriyeti'nin bu çerçevede üstlenmesi gereken önemli vizyon üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimler: Türkiye, Türk Cumhuriyetleri, Ekonomik İlişkiler

İÇİNDEKİLER

TUTANAK	ii
ÖZET.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK DEVLETLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. AZERBAYCAN	2
1.1.1. Ekonomisi	2
1.1.2.Siyasi Yapılanması	4
1.2. KAZAKİSTAN	5
1.2.1.Ekonomisi	5
1.2.2. Siyasi Yapılanması	8
1.3. TÜRKMENİSTAN	10
1.3.1 Ekonomisi.	10
1.3.2. Siyasi Yapılanması	11
1.4. KIRGIZİSTAN	12
1.4.1 Ekonomisi.	12
1.4.2 Siyasi Yapılanması	14
1.5. ÖZBEKİSTAN.....	16

1.5.1 Ekonomisi.....	16
1.5.2. Siyasi Yapılanması	17

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN BU DEVLETLERLE İLE OLAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ

2.1. AZERBAYCAN İLE OLAN İLİŞKİLER.....	19
2.2. KAZAKİSTAN İLE OLAN İLİŞKİLER	27
2.3. TÜRKMENİSTAN İLE OLAN İLİŞKİLER.....	32
2.4. KIRGIZİSTAN İLE OLAN İLİŞKİLER.....	36
2.5. ÖZBEKİSTAN İLE OLAN İLİŞKİLER.....	39
SONUÇ.....	42
KAYNAKÇA	44

KISALTMALAR

M.Ö	Milattan Önce
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
ÖSSC	Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
KSSC	Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
WB	Dünya Bankası
FAO	Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	Birleşmiş Milletler
TC	Türkiye Cumhuriyeti
ABD	Amerika Birleşik Devletleri

GİRİŞ

1991'de Sovyetler Birliği'nin mahv olması ile ortaya çıkmış cumhuriyetlerde şimdilik politik planda görünmese de mühim ekonomik problemlerin yaşandığı aşıkardır. Bunun sebebi, mahv olma sonrasında yaranan uluslararası iktisadî münasebetler boşluğunun tam şekilde doldurulamamasıdır. Bu ülkeler, mühim rezervler ile potansiyele sahip olmalarına karşın hala ekonomik toparlanmanın düzelenmesi ve harici ticaret sektörünün belirli bir olgunluğa ulaşmamış olması, bu argümanın bir isbatı sayılabilir. Bağımsızlıkların kazanıldığı 90'lı senelerin başında, gerek ekonomik tekrar yapılanma, gerekse piyasaların kuruluşu bakımından Türkiye Cumhuriyeti'ne önemli roller biçilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti-Türk Devletleri arasındaki ekonomik işbirliği bakımından en önemli inkişaf, Türk firmalarının bu devletlerde yapmış olduğu gerçek yatırımlardır. Çok küçük ve orta ölçekli firmaların yönlendirdiği bu hareket, büyük sermaye gurupları için de hayata geçirildiği takdirde potansiyelin mühim oranda büyüyeceği denilebilir.

Hazırlamış olduğum bu tez çalışması özet, giriş, 2 bölüm, sonuç ve kaynakça bölümlerinden meydana gelmiştir. Birinci bölümde genel olarak Türk devletleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bu devletlerin tarihi, coğrafi konumu, ekonomisi ve siyasi yapılanması üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise bahsi geçen Türk devletlerinin Türkiye Cumhuriyeti ile olan ekonomik ilişkilerinden bahsedilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK DEVLETLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. AZERBAYCAN

1.1.1. Ekonomisi

Azerbaycan Cumhuriyeti, tabii kaynakları, gelişmiş sanayisi ile coğrafyası bakımından mühim bir devlettir. Azerbaycan'da büyük petrol ve tabii gaz kaynakları bulunmaktadır. Hacim ve tür açısından hammadde ile dünyanın önemli devletlerinden biridir.

1991 senesinde Sovyetler Birliği'nin mahv olmasının ardından siyasi özgürlüğünü elde etmiş Azerbaycan Cumhuriyeti, merkezi planlı ekonomiden bağımsız piyasa ekonomisine geçiş yapmıştır. Ekonomide yaşanan gelişim Azerbaycanda siyasi özgürlükten sonra siyasi istikrarının oturması, coğrafi yeri ile şartlarının yanı sıra mühim enerji kaynağı kaynaklarına sahip olması çok rol oynamıştır.

Siyasi özgürlüğün elde edilmesinin ardından eski Sovyetler Birliği'ndeki işletmelerle ilişkilerin koparılmasının ve devletin başka Sovyet cumhuriyetlerdeki pazar yerinin yitirilmesi yanı sıra Sovyetler Birliği devrinde olan sübvansiyonların da kesilmesiyle beraber üretimde düşüşler oldu. Ekonomik yapının geçmiş merkezi planlamaya esasen örgütlenilmesi sebebinden birçok fabrika ile tesis üretimini kesdi veya az kapasite ile üretimi yapmıştır. Hatta tüm eski Sovyet Devletlerin paylaştığı sorunlu ekonomik sürecin yanı sıra, Ermenistan'ın Azerbaycan arazilerinin işgaliyle patlak vermiş Dağlık Karabağ Savaşı, daha çok problemlere de sebep oldu. Sovyetler Birliği'nin son senelerinden başlamakla 1988'den Ermenistan'ın silahlı saldırısına maruz kalmış Azerbaycan, ateşkesin imzalandığı 12 Mayıs 1994'e kimi arazilerinin %

20'sini yitirmiş ve 1 milyondan çok nüfusu göçmen haline düştü. Kaybettiğı arazilerdeki birçok ekonomik değerden yoksun olurken ülkede var olan işsizlik problemi de iyice çoğalmış oldu (AzerbaycanEkonomisi, https://tr.wikipedia.org/wiki/Azerbaycan_ekonomisi , 2018).

2000 senesinden başlayarak, bu yeniliklere hızla uyan Azerbaycan, Sovyetler Birliğı'nin çöküşü iş bölümüne dayalı ekonomik oluşumun bitmesine , Ermenistan işgali ve mülteci problemine ve devlet için gereken ara mahsullerinin ithalat yollarının kapanmasına bakmayarak bütün bu darboğazları aşmayı muvaffak olmuştur.

Halihazırda Azerbaycan'da ekonomik dönüşüm ile kalkınma süreci yavaş ancak emin adımlarla öne gitmekte ve ümit vaad etmektedir. Ekonomide yapılanma zamanını yaşamakta olan devletlere göre ekonomik göstergeler bakımından daha güzel yerde. Bu açıdan 2001 sonrası ekonomide yapılanma ile kalkınmaya ivme kazandıracak siyasetlerin uygulanma süreci ile uygulamanın gerçekleştirilebilmesi için lüzumlu siyasi istikrar önemlidir.

Azerbaycan'ın piyasa mekanizmasına geçişi ile ekonomik düzeni temin etmeye yönelik çalışmalarını uluslararası kurumlar da desteklemektedir. Bu konumda, Azerbaycan ile IMF arasında inkişafı desteklemek ve devleti petrol gelirlerine hazırlamak için yardım sözleşmelri imzalanmıştır. Azerbaycan 1992 senesinde, Dünya Bankası il Uluslararası Kalkınma Örgütü'ne üzv olmuştur.

Senelerdir petrole yatırım yapmış Azerbaycan 2005 senesinden başlayarak aks edecek petrol gelirleri ile yeni bir devre girmiş bulunmaktadır. Gelecek 15 sene için 60 milyar Dollar petrol geliri beklemiş devlet somut tasarılarla bu geliri ahalinin yaşam standardının

yükselmesine sarf edecek amaçlar için çalışmaktadır. Söz konusu amaçlar için Azerbaycan; petrol dışı kesimin geliştirilmesi, büyük, orta ölçekli devlet tesislerinin özelleştirilmesinin hızlandırılması, enflasyonun önlenmesi, fakirliğin azaltılması, yüksek istihdamın temin edilmesi, Dünya Ticaret Örgütü'ne katılma zamanının hızlandırılması istikametinde bir hayli çaba harcamaktadır (Elimirzeyev, 2011: 19-22).

1.1.2. Siyasi Yapılanması

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) yıkılmaya başlamasıyla beraber, 30 Ağustos 1991 tarihinde Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Meclisi özgürlük kararı kabul etmiş, bu karar 18 Ekim 1991 tarihinde faaliyete konmuştur.

Devletde , 66 rayon (vilayet) ve bir bağımsız cumhuriyetten (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti) oluşmuş bir yönetsel yapılanma vardır. Azerbaycan Cumhuriyeti, 12 Kasım 1995 de referandum usulıyla kabul edilmiş Anayasa ile idare edilmektedir. Azerbaycan Anayasası'na esasen ülke demokratik, üniter bir Cumhuriyet'tir. Devlet idarisinde kuvvetler ayrılığı kuralı benimsenmiş olup; yasama salahiyyeti Milli Meclis'e, yürütme salahiyyeti Cumhurbaşkanı'na, yargı salahiyyeti ise mahkemelere mahsustur.

Azerbaycan Anayasası'nın 29 maddesinde tam olarak 44 değişiklik yapılmasını ihtiva eden anayasa değişiklik paketi 26 Eylül 2016 tarihinde referanduma gönderilmiş ve hepsi kabul olunmuştur. Böylelikle, Cumhurbaşkanı'nın görev müddeti 5 seneden 7 seneye uzatılmış, hatta Cumhurbaşkanı Yardımcısı kadrosu ihdas olunmuştur.

Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanı tarafından oluşturulmakta ve Milli Meclis vasıtasıyla onaylanmaktadır. Azerbaycan Milli Meclisi'nde 125 üye mevcut olup, milletvekilleri beş sene için seçilmektedirler.

1 Kasım 2015 tarihinde gerçekleştirilmiş parlamento seçimleri ile 7 Kasım 2010'da gerçekleştirilmiş bir önceki seçimdeki tablo aslında değişmeyen, güçde bulunan ve Cumhurbaşkanı Aliyev'in Genel Başkanı olduğu Yeni Azerbaycan Partisi'nden 72 milletvekili, başka partilerden 12 milletvekili ile 41 hür üye parlamentoya girmiştir. Ardıl parlamento seçkileri Kasım 2020'de olacaktır. Yukarı Karabağ ve etrafındaki 7 vilayet (Azerbaycan arazilerinin yaklaşık % 20'si) 1992 senesinden bu tarafa Ermenistan işgali altında olmaktadır.

Hazırki ateşkese bakmayarak, Ermenistan'ın artan ateşkes ihlalleri Nisan 2016'da temas hattı ile Azerbaycan-Ermenistan sınırının bazı kesimlerinde 1994 senesinden bu tarafa en şiddetli çatışmaların yaşanmasına sebep olmuştur (Azerbaycan'ın Siyasi Görünümü, <http://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, 2018).

1.2. KAZAKİSTAN

1.2.1. Ekonomisi

Kazakistan iktisatı Orta Asya'nın en büyük iktisatıdır. Büyük petrol kaynakları yanı sıra mineraller ile metallere maliktir. Aynı zamanda hem canlı hayvan ile tahıl üretimini barındırmış geniş bozkır toprakları ile mühim tarımsal potansiyele maliktir hem de yanı sıra Uluslararası Uzay İstasyonu'na her Uzay aracı fırlatmasında geliştirilmiş uzay altyapısına maliktir. Güneydeki dağlar elma ile ceviz için mühim bir yeterliğe maliktir; her iki nev de vardır ve yabani şekilde yetişmektedir.

Kazakistan'ın sanayi sektörü bu tabii kaynakların çıkarılması ve işlenmesi ve aynı zamanda inşaat malzemeleri, traktör, ziraat makineleri ve bazı askeri öğeler mevzusunda uzmanlaşmış nispeten büyük bir makine yapı sektörüne maliktir. SSCB'nin mahv olmasından ve Kazakistan'ın geleneksel ağır endüstri mahsullerine olan talebin çöküşü ile 1994 senesinde meydana gelen en yüküsek yıllık düşüş, 1991 senesinden bu yana ekonomide sert bir daralmaya yol açmıştır. 1995-97 ekonomik reformlar ile özelleştirmelerle hükümet programı özel sektöre varlıkların mühim olarak kaymasına sebep oldu. Birkaç sene içinde mühim ölçüde en büyük petrol ihracatı için Karadeniz artış beklentileri ile batı Kazakistan'ın Tengiz Alanı'nda Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu anlaşmasıyla yeni bir boru hattı inşası Aralık 1996'da imzalanmasıyla sonuçlanmıştı. Kazakistan'ın ekonomisi petrol fiyatları ile Rusya'da Ağustos finansal krizinin mahv olmaya uğratması sebebiyle GSYİH büyümesinde %2.5 düşüş ile 1998 senesinde aşağı döndü. 1999 senesinde parlak bir nokta, bir iyi zamanlanmış tenge devalüasyonu ile tampon vazifesinde tahıl hasatı ile beraber, durgunluk ekonomiyi harici satıma itti ve uluslararası petrol fiyatlarındaki kalkma kurtarıcı oldu (Korkmaz, 2012: 23-24).

Kişi başına cari GSYİH doksanlı senelerinde %26 küçüldü. 2000'li senelerde, Kazakistan'ın önde gelen ihracat mahsulleri petrol, metal ile tahıl dünya piyasalarında artmış fiyatlar yardımıyla, Kazakistan'ın ekonomisini keskin bir şekilde büyüttü. GSYİH 1999 senesinde %1,7, 2000 senesinde %9,6 büyüdü. 2006 senesinde, son derece yüksek GSYİH büyümesi sürdürülebilir olmuş ve %10,6 nispetinde büyümüştür. Rusya ile Çin'in iş sektörü patlaması yanı sıra Azat Devletler Topluluğu (CIS) komşu devletleri bu büyümeyi ileriye itmekte yardımcı olmuştur.

Çoğalan ekonomik büyüme de kamu finansmanının bir dönüşüne yol açmıştı, 1999 senesindeki GSYİH'nın %3.7 nakit açığı hareketi 2000 senesinde %0.1 dış fazlaya sebep oldu. Ülke düşmüş petrol fiyatları ile Ukrayna krizinin etkileri sebebiyle tetiklenen 2014 senesinde ekonomik büyümede bir yavaşlama yaşamıştı. Ülkenin para birimi, 2004 senesinde %19 nispetinde ve 2015 senesinde %22 nispetinde devalüe oldu.

2015 senesinde, Dünya Ekonomik Forumu 144 devlet arasında derlemiş olduğu Küresel Rekabetçilik Sıralamasında Kazakistan'ın 50. Sırada olduğunu söylemiştir. Sıralamada pazar büyüklüğü, GSYİH, vergi oranları, altyapı gelişimi, vb gibi birden fazla makroekonomik ile finansal etmenler göz önünde bulundurulur. 2012 senesinde, Dünya Ekonomik Forumu bir listede devlette iş yapmada en büyük problem gibi yolsuzluğu, Dünya Bankası ise Angola, Bolivya, Kenya, Libya ve Pakistan ile beraber bir yolsuzlukta bir sıcak nokta gibi Kazakistan'ı listede göstermişti.

Kazakistan, Cornell Üniversitesi ve INSEAD Fransa ile beraber Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO - World Intellectual Property Organization) tarafından yayınlanmış 2015 Küresel İnovasyon Endeksi'nde (GII) Orta ve Güney Asya bölgesel sıralamadasında 2. konumda teminatlı bulunmuştu.

Kazakistan, 2015 Bloomberg Yenilik Endeksinde en yenilikçi ekonomiler arasında birinci 50'de yer almaktadır (Kazakistan Ekonomisi, <http://www.mfa.gov.tr/kazakistan-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa>, 2018).

1.2.2. Siyasi Yapılanması

Kazakistan 16 Aralık 1991 tarihinde özgürlüğünü bildirmiştir etmiştir. Anayasa 28 Ocak 1993 tarihinde kabul olunmuştur. Anayasada, devletin idare şekli “başkanlık sistemiyle yönetilmiş, üniter, laik, demokratik, sosyal bir hukuk devleti” gibi tanımlanmıştır.

İdari bakımdan devlet, 14 idari eyalet (Oblast) ve iki özel yer (Astana ve Almatı) olmak üzere 16 kısıma ayrılmıştır.

Cumhurbaşkanı hakimiyetin başıdır. Cumhurbaşkanının görev müddeti 7 sene iken Mayıs 2007’de yapılmış anayasal değişiklikle 5 seneye indirilmiştir. Cumhurbaşkanı en çok 2 devir için seçilebilmektedir. Bununla beraber, Anayasa’da yapılmış değişiklikle, ancak Cumhurbaşkanı Nazarbayev’e ömür boyu seçilebilme hakkı verilmiştir. 2016 senesinde yapılması öngörülmüş Cumhurbaşkanlığı seçkilerinde de 26 Nisan 2015 tarihinde hayata geçirilmiş olup, Cumhurbaşkanı Nazarbayev % 97,7’lik oy oranı ile yeniden Cumhurbaşkanı olarak olmuştur.

Kazakistan parlamentosu Meclis ile Senato’dan oluşmuş iki kanatlı bir yapıya maliktir. Senato 6 senelik bir devir için seçilmiş tam olarak 47 senatörden oluşmaktadır. Senato’ya 14 oblasttan, Almatı ile Astana şehirlerinden ikişer şahs Maslihat ismi verilmiş yerel meclislerce seçilmektedir. 15 Senato üyesi ise Cumhurbaşkanı vasıtasıyla atanmaktadır. Senato üyelerinin yarısı her üç senede bir yenilenmektedir. Senato üyelerinin görev müddeti 6 senedir. Parlamento’nun alt kanadı Meclis 107 milletvekilinden oluşmaktadır. Bunların 98’i siyasi partilerden parti listelerine esasen, 9 milletvekili ise Kazakistan Halklar Asamblesi tarafından 5 sene süreyle seçilmektedir.

15 Ocak 2012 tarihinde gerçekleştirilmiş erken milletvekili seçimlerinde birinci defa % 7 devlet seçim barajını aşarak üç siyasi partinin mecliste temsili mümkün olmuştur. Bu sebep, Kazakistan'da parlamenter demokrasinin gelişimi için mühim bir adım sayılmaktadır.

Cumhurbaşkanı Nazarbayev 20 Ocak 2016 tarihinde, Kazakistan Başbakanı ve Senato Başkanı ile yaptığı danışmalardan sonra, Kazak milletvekillerinin erken seçim isteyi gerekçesiyle, Kazakistan Cumhuriyeti 5. Dönem Meclisi'nin yetkilerini feshettiğini ve normalde 2016 senesinin sonbahar aylarında yapılması planlanmış meclis seçkilerinin 20 Mart 2016 tarihinde yapılmasına bağlı kararı onayladığını söylemiştir.

20 Mart 2016 tarihinde gerçekleştirilmiş seçim sonuçlarına esasen Nur Otan Partisi % 82,15; Ak Jol Partisi % 7,18; Komünist Halk Patisi %7,14; Birlik Partisi % 0,29; Ulusal Sosyal Demokratik Partisi % 1,18; Halkın Demokratik Yurtseverler Partisi "Auyl" % 2 nispetinde oy almıştır. %7'lik seçim barajını ise Nur Otan, Ak Jol ile Komünist Halk Patileri geçebilmiştir. Başbakan Karim Massimov'un kabinesi yeni meclisten güvenoyu almış olarak görevine devam etmektedir.

2017 sensesinde yapılmış Anayasa değişikliği ile Devlet Başkanının birtakım yetkilerinin Hükumete ve Parlamenteoya devredilme-si son zamanlarda Kazakistan'da yaşanmış kaydadeğer bir inkişafı teşkil etmiştir

(Karaağaçlı,<http://www.bilgesam.org/incele/185/-kazakistan%E2%80%99in-sosyoekonomik-ve-siyasal-yapisi/#.WnuHcOhubIU>, 2018).

1.3. TÜRKMENİSTAN

1.3.1. Ekonomisi

Türkmenistan gerek elektrik üretimi, gerek başka enerji kaynakları bakımından zengin bir devlettir. Ülke ekonomisinin esasını pamuğun yanısıra doğalgaz ile petrol oluşturmaktadır.

Topraklarının mühim bir yeri çöl olan Türkmenistan'ın en mühim su kaynağı Amuderya Irmağıdır. Türkmenistan, Özbekistan sınırı boyunca uzanmış Amuderya'dan Karakum Kanalıyla faydalanmaktadır. Sulamanın tam olarak %90'ı, bu kanaldan sulanmaktadır.

Türkmenistan'da üretilmiş esas tarım ürünleri; pamuk, arpa, buğday, mısır, çeltik, susam, kavun, karpuz, üzüm, meyan kökü ile doğal ipektir. Türkmenistan, Orta Asya'da Özbekistan'dan sonra ikinci mühim pamuk üreticisidir. Dünya sıralamasında ise birinci 10 devlet arasında bulunan bu devletin pamuk üretimi, toplam ziraat sektörünün %70'ini oluşturmakta ve mahsulunun %20'si işlenmek üzere başka Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) devletlerine ihraç olunmaktadır. Esasen pamuk ihracından elde edilmiş gelir, toplam ihracat gelirinin %20'sini teşkil etmektedir.

Hükümetin tahıl üretiminde uyguladığı “kendi kendine yeterlilik” siyaseti sayesinde 1993 -1998 senelri arasında tahıl üretimine tahsis edilmiş toprak yüzölçümü 259 bin hektardan, 650 bin hektara kalkmış ve üretim %150 artma göstermiştir. Yüksek destekleme fiyatları ile iyi hava koşulları, kendi kendine yeterlilik hedeflerinin tutturulamadığı dört seneyi müteakip, 1998 ve 1999 senelerinde büyük tahıl hasatının elde olunması sonucunu vermiştir.

Bitki örtüsü itibariyle fakir olan Türkmenistan, madenler bakımından oldukça zengindir. Madencilik ile enerji sektörü, malik olduğu verimli mineral rezervler nedeni ile sınai üretimde mühim bir yer tutmaktadır. Devletin işletilebilen esas tabii rezervleri; doğalgaz, sodyum sülfat, krom (Karaboğaz Lagunu), sülfür, kurşun, galyum (Gaurdak Bölgesi), bentonit (Oglanlı Bölgesi), brom, iyot (Çeleken, Nebitdağ) ile petroldür.

Hatta, mühim miktarda sodyum ile potasyum çıkartılarak, kimya endüstrisinde kullanılmaktadır. Tuz üretimi madencilik faaliyetleri arasında mahim bir yer tutmakta ve üretimin çok bölümü kimya sanayinde kullanılmaktadır. Devlette son senelerde altın ile platin kaynaklarına da rastlanmıştır. Türkmenistan, SSCB'nin en büyük sodyum sülfat üreticisi olmasına bakmayarak, zamanla bu kaynaklar tükenmiş ve sodyum sülfat tesislerinin inkişafı durdurulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti ve Türkmenistan arasında imzalanmış “Ekonomik ve Ticari İşbirliği Anlaşması”na esasen petrol, maden ile enerji rezervlerinin aranması, çıkarılması ile işletilmesi mevzularında sonuca varılmıştır (Serenay, 2015: 25).

1.3.2. Siyasi Yapılanması

Türkmenistan, Sovyetler Birliğinin mahv olmasının ardından 27 Ekim 1991 tarihinde azatlığını kazanmış, bilhassa “Türkmenbaşı” soyadını almış Saparmurat Niyazov, Devlet Başkanı olmuştur.

İstiklaliyyetin ilk senelerinde yaşanan mühim bir gelişme, 12 Aralık 1995 tarihinde BM Genel Kurulunda alınmış bir kararla Türkmenistan’a “Daimi Tarafsız Ülke” statüsünün tanınması olmuştur. Türkmenistan’da tarafsızlık, ülkenin en mühim ilkelerinden biri gibi kabul edilmekte, dış

siyaset bu statü temelinde belirlenmektedir. Bu sebeple Türkmenistan, güvenlik ve askeri nitelikli ittifaklara katılmamakta, arazilerinde yabancı askeri üsler kurulmasına ve ya arazilerinin yabancı askeri güçler tarafından kullanılmasına mücadele etmemekte, tarafsızlık statüsünü zedeleyeceğini düşündüğü siyasetlerden kaçınmaktadır.

Türkmenbaşı'nın 21 Aralık 2006 tarihinde ölmesinin ardından, devrin en kıdemli Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcısı Gurbangulu Berdimuhamedov, 11 Şubat 2007 tarihinde yapılmış seçimlerle Türkmenistan'ın ikinci Devlet Başkanı olmuştur. Son olarak, 12 Şubat 2012 tarihinde yapılmış Devlet Başkanlığı seçkilerini Gurbangulu Berdimuhamedov ikinci defa kazanmıştır.

Berdimuhamedov'un hakimiyete gelmesinin ardından uygulanmaya başlanmış “aktif tarafsızlık” ve “açık kapılar” siyasetleri çerçevesinde Türkmenistan'ın ikili ve çok taraflı münasebetlerinde hareketlenme yaşanmış, BM ile AGİT çerçevesinde türlü girişimlerde bulunmaya başladığı görülmüştür.

Türkmenistan Başkanlık sistemiyle idare edilmektedir. Bakanlar Kurulu Başkanlığı (Başbakanlık) vazifesini de üstlenen Devlet Başkanı, aynı zamanda devletin tek siyasi partisi olan Türkmenistan Demokratik Partisinin başkanıdır (Türkmenistan'ın Siyasi Görünümü, <http://www.mfa.gov.tr/turkmenistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, 2018).

1.4. KIRGIZİSTAN

1.4.1. Ekonomisi

Bu gün ülke ekonomisinde esaslı değişiklikler yaşanmaktadır. Bunun beraberinde Orta Asya Devletleri arasında Kırgızistan birinci olarak hızlı

bir şekilde Sovyet ekonomi sistemini kaldırmaya başlamıştır. 90'lı senelerin ortasına doğru ziraat reformu sayesinde kolhoz ile sovhozlar kaldırılmıştır. Her yerde özelleştirme ile devlet mülkiyetinden çıkarma zamanı yaşanmaktadır. Ancak hükûmetin ekonomik reformlar programı, şimdi de geliştirme merhalesinden geçmektedir. Ülke kredilerinin çarçur olunması, ekonomik suçlar, bürokratların yolsuzlukları, devletin ekonomik hayatında zaman geçtikçe çoğalan menfi olaylar haline gelmiştir.

Eski Sovyet Devletlerinde yerleşen Sovyet iktisadî teşebbüslerin iş birliği esasında kurulmuş eski tesisler, tamamen harap olmuş haldedir. Değişik devletlerin ekonomik çıkarları, BDT devletleri arasında imzalanmış gümrük ve iktisadi birlikleri sözleşmelerinin hayata geçmesine sebep olmuştur. BDT devletleri arasında Dünya Ticaret Örgütüne birinci olarak Kırgızistan'ın üye olması (1998), BDT'de yer almış ekonomik partnerleri tarafından kötü karşılanmıştır. Ancak bu adım Kırgızistan'ın dünya iktisatına entegre olmasında mühim bir başarıdır.

Eski SSCB'nin Sovyet ekonomik yapısının mahv olması ile beraber 10 sene içinde Kırgızistan'ın Gayrisafi Millî Hasılası %28 azalmıştır. Başlatılmış ekonominin tekrar yapılandırılması müddeti yavaş yavaş neticelerini vermeye başlamıştır. Geçen yüzyılın son 5 senesinde (1996-2001) 1995 senesine göre GSYH %30 yükselmiş, bu da ekonomik reformlar neticesinde makro ekonomik istikrara ulaşıldığını gösteriyor.

10 senelik azatlık dönemi içerisinde devlet mülkiyetinde bulunmuş iktisadî teşebbüslerin payı 9,3 kat inmiştir. Bu süre müddetinde özel teşebbüslerin sayısı %43 çoğalmıştır. 2001 senesinde özel sektörün %86'sı tüzel insanlar oluşturuyordu. Bununla beraber özel sektörde

GSYH'nin %85'ten çoğu üretilmektedir (1991 senesinde GSYH'daki payı esasen %25,8 idi).

n tahminlere esasen 2000 senesinde GSYH 62,5 milyar Som, adam başına da 12,7 bin Som olmuştur. GSYH yapısında da mühim değişiklikler yaşanmış ve 2000 senesinde 1991 senesi ile nazaran hizmetler sektörünün payı %6 yükselme göstermiş ve GSYH'nin %32'den çoğunu oluşturmuştur (Chopiev, 2010: 42-43).

1.4.2. Siyasi Yapılanması

Azatlığın kazandığı tarihten başlayarak başka Orta Asya lkeleri gibi Başkanlık sistemi ile idare edilmiş olan Kırgızistan'da, Nisan 2010'da başlamış halk hareketiyle Cumhurbaşkanı Bakiyev vazifeden uzaklaştırılmış ve muhalefet rehberi Roza Otunbayeva hakimliyiyle yeni bir anayasa hazırlanmasını ve parlamenter sisteme geçilmesini öngörmüş bir siyasi geçiş müddeti başlatılmıştır. Nitekim, 7 Haziran 2010 tarihinde kabul edilmiş yeni anayasa ile parlamenter sisteme geçilmiştir.

Siyasi geçiş müddeti dairesinde 30 Ekim 2011 tarihinde gerçekleştirilmiş Cumhurbaşkanlığı sekilerini % 62,52 oy oranı ile birinci turda Başbakan Almazbek Atambayev kazanmış ve 1 Aralık 2011 tarihinde düzenlenmiş, Sayın 11. Cumhurbaşkanımız Abdullah Gül'ün de olduğu devir-teslim merasimiyle Cumhurbaşkanlığı vazifesini üstlenmiştir. Böylelikle Kırgızistan Cumhurbaşkanlığı makamının demokratik seçimle el değiştirdiği birinci ve yalnız Orta Asya Cumhuriyeti olmuştur.

Yeni Anayasa ile beraber bir kimsenin birden çok dönem Cumhurbaşkanı seçilmesinin karşısına geçilmiştir. Cumhurbaşkanlığı

seçimleri 6 sene arayla yapılmaktadır. Parlamenter yapıya bakmayarak Cumhurbaşkanı en gl siyasi aktördür.

İdari şekilde ülke, uy, Issık Gl, Narın, Talas, Celal-Abad, Oş ve Batken olarak 7 ile (Oblast) taksim olunmuştur. Başkent Bişkek ile Oş şehrine şahsi statü verilmiş ve kendilerini çevrelemiş uy ve Oş illeri haricine alınmışlardır.

Devletde 4 Ekim 2015 tarihinde %56,4 katılımıla gerçekleştirilmiş mumi seçimlerin ardından Cumhurbaşkanı Atambayev, mumi seçimlerden ilkin olarak çıkmış Kırgızistan Sosyal Demokrat Partisi'nin (SDPK) rehberi ınıbay Tursunbekov'a 29 Ekim 2015 tarihinde devleti kurma vazifesini vermiştir. SDPK, Kırgızistan Partisi, Ata Meken ile ngg Progress partileri tarafından "Jogorku Keneş'te (Kırgız Parlamentosu) İstikrar, Güven ile Yeni Fırsatlar" başlıklı koalisyon protokolü imzalanmış, Temir Sarıyev'in Başbakanlık vazifesini stlendiğı yeni devlet 5 Kasım 2015'te vazifeye başlamıştır.

11 Nisan 2016 tarihinde Başbakan Satıyev'in istifa vermesinin ardından, 13 Nisan 2016 tarihinde Sooronbay Ceenbekov Başbakanlığında yeni devlet kurulmuştur.

Kırgızistan'da 11 Aralık 2016 tarihinde anayasa değışikliğine bağı referandum ve yerel seçimler beraber hayata geçirilmiştir. %79.6 oranında evet oyu kullanılmış referandum sonuçlarına esasen Kırgızistan anayasasında cumhurbaşkanının yetkilerini kısma ile parlamentonun, böylelikle başbakanın yetkilerini yükseltmeye yönelik değışiklikler kabul edilmekle geçerlilik elde etmiştir.

15 Ekim 2017 tarihinde gerçekleştirilmiş Cumhurbaşkanlığı Seçimleri sayesinde ise, Başbakanlık vazifesinden istifa ederek

Cumhurbaşkanlığına aday olmuş Sooronbay Ceenbekov geçerli oyların %54.82'sini alarak seçkileri kazanmış ve 24 Kasım 2017 tarihinde vazifesine başlamıştır (Kırgızistan'ın Siyasi Görünümü, <http://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, 2018).

1.5. ÖZBEKİSTAN

1.5.1. Ekonomisi

1991'den sonra azat Özbekistan Merkez Bankası yarılmıştır. Özbekistan çok zengin yeraltı rezervlerine maliktir. Altın, doğalgaz, alüminyum, tungsten, kömür, mermer yatakları ön sıradadır. 1991 malumatlarına esasen senede 41 milyar m³ doğalgaz üretilmektedir.

Dünyanın kaliteli altını burada üretilmekte olmuş, senelik 80 ton altın üretimiyle dünya sıralamasında yerini almaktadır. Bakır kaynakları 800 milyon ton olarak mevcut olmaktadır. Kömür üretimi senelik 6 milyon tondur.

Özbekistan karasal iklime maliktir. Bu sebeple ülkenin % 9'u ziraata elverişlidir. Özbekistan'da, pamuk mühim yer tutmaktadır ve devlet dünyanın 4cü pamuk üreticisidir. Özbekler buğday, meyve, sebze, ipek ile pirinç yetiştirmektedirler. Ekonomik yapı ise ziraat ağırlıklıdır. Ahalinin %30'u ziraat sektöründe çalışmaktadır. Tarımsal üretim kolhozlar, solhozlar, meşhozlar (devlet kuruluşları) tarafından yapılmaktadır.

Devlet ekonomisinde hayvancılık da mühim yer tutmaktadır. Sığır, koyun, keçi ile kümes hayvanları mevcuttur. Senelik yün üretimi 1994 verilerine esasen 20.000 ton civarındadır. Ve en çok da astragan kürk koyunculuğu büyük ehemiyet kazanmıştır ve ihraç olunmaktadır.

Özbekistan sanayisi en çok petro-kimya ağırlıklıdır ve senede 1.5 milyon ton gübre üretmektedir. Esasen pamuk üretimine dayalı şekilde kimya sanayii de inkişaf etmiştir.

1990 senesi malumatlarına esasen: Sanayi % 35, tarım % 34, inşaat % 14, ulaşım %5 ve başkaları %12'dir. Hafif sanayi mahsulleri ise ipekli ve pamuklu kumaşlardır. Aral gölü sahilinde havyan üretme ile işleme tesisleri mevcuttur (Ekenci, www.academia.edu, 2018).

1.5.2. Siyasi Yapılanması

Ülkenin, 30 milyona yaklaşmış ahalisi, jeostratejik konumu, köklü tarihi, zengin kültürel değerleri ile ekonomik potansiyeliyle Orta Asya'nın kilit devletidir. Özbek nüfusu, Kırgız, Kazak, Türkmen ile Azeri nüfusunun toplamına beraberdır. Nüfus artma hızına dikkat edildiğinde, 2050 senesinde Özbek ahalisinin 50 milyona ulaşabileceği tahmin olunmaktadır.

Semerkant, Buhara ile Hiva şehirleriyle 15. ve 16. asırda Türk ve İslam medeniyyetinin Rönesansının yaşandığı Özbekistan, şimdi de bölgede hakim olma iddiasını sürdürmektedir.

Özbekistan, kuruluşundan bu tarafa güçlü bir Başkanlık sistemiyle idare edilmektedir. Yürütme erkinin başında olan Cumhurbaşkanı aynı zamanda fiilen Yasama ile Yargı'yı da kontrol etmektedir.

Özbekistan, azatlığını kazandığı 1991 senesinden 2016 senesinedek Devlet Başkanı İslam Karimov tarafından idare edilmiştir. İslam Kerimov'un 2 Eylül 2016 tarihinde hayatını kaybetmesinden sonra 4 Aralık 2016 tarihinde yapılmış Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Şevket

Mirziyoyev % 88,6 oy oranıyla almış ve Cumhurbaşkanlığı vazifesini üstlenmiştir.

Yasama yetkisi iki kamaradan oluşmuş Ali Meclis'tedir. Son Parlamento seçimleri 2014 Aralık ayında hayata geçirmiştir (Özbekistan'ın Siyasi Görünümü, <http://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, 2018).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN BU DEVLETLERLE İLE OLAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ

2.1. AZERBAYCAN İLE OLAN İLİŞKİLER

Ziraat sektöründe işbirliği, her iki devlet arasında 09.02.1994 tarihinde imzalanmış “Tarım Alanında Bilimsel, Teknik ve Ekonomik İşbirliğine bağlı Protokolüne göre yürütülmektedir. Tarım Yürütme Komitesi İkinci Devir Toplantısı 17-21 Temmuz 2001 tarihlerinde Bakü’de yapılmış ve bir protokol imzalanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı ile Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı (FAO) aracılığıyla Azerbaycan’da gıda güvenliğinin sağlanması maksatıyla bir proje hazırlanmıştır. Azerbaycan’da yaşamış Ahıska Türklerine bedeli Türk İşbirliği ile Kalkınma Ajansı (TİKA) Başkanlığı’na karşılanmak üzere, T.C. Tarım Bakanlığı, Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü’nce 25 ton tohumluk buğday verilmiş ve ekimi sırasında danışmanlık hizmeti sunulmuştur. Azerbaycan’ın Haçmaz bölgesinde bir Azerbaycan-Türkiye Cumhuriyeti benzer tohum işletmesi kurulmuştur. 2005 senesine kadar arpa ile buğday tohumları üreten kurum, 2005’den başlayarak mısır, ayçiçeği, soya ve başka bitkilerin de üretimi için denemelere başlanması planlanmıştır. T.C. Tarım Bakanlığı ve TİKA ile işbirliği içerisinde yürütülmekte olan “Avrasya Ülkelerinde Tarım Seminerlerini Araştırma ve Geliştirme Projesi” etrafında Azerbaycan Bitki Sağlığı ve Karantina Laboratuvarları Revizyonu Projesi devam etmektedir. T.C. Sanayi ile Ticaret Bakanlığı bünyesinde bulunmuş Türk Patent Enstitüsü’nün vazife alanına girmiş Sınai Mülkiyet Hakları kapsamında, Türk Devletleri Patent kuruluşları arasında işbirliğini yaratmak ve geliştirmek

maksadıyla 12 Kasım 1998’de Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moğolistan ile Tacikistan arasında niyet protokolü imzalanmıştır. Türk Ülkeleri ile yapılmış teknik işbirliği alanında ekonomik, ticari, teknik, eğitim mevzularında Azerbaycan’ın da içinde yer aldığı eğitim programı 22-28 Mayıs 2000 tarihinde yapılmıştır (Mikail, www.ayk.gov.tr, 2018).

Azerbaycan Devlet Standartlaştırma ve Meteoroloji Merkezi (Azerbaycan Standartlar Teşkilatı-AST) ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Türk Standartları Enstitüsü (TSE) arasında birinci işbirliği protokolü Aralık-1990’da imzalanmıştır. Bu protokol ve imzalanan başka protokollerde tarafların mütekabiliyet esasına alakalı olarak ticarete konu olan mahsul ve hizmetlerde, uluslararası niteliyi ifade eden teşkilat, marka ile belgelerini tanıdıkları belirtilmektedir. Bu alanda en mühim gelişme 13 Haziran 1996’da imzalanmış sözleşme uygulama protokolüdür. Bu sözleşme ile her iki devlet, birbirlerinden veya üçüncü bir devletten gelen mahsullerin her iki üldevletin enin ilgili kuruluşlarından belge aldıkları zaman ülkeye girişlerde Standart Teşkilatlar tarafında ayrı bir kontrole tabi tutulmayacağı mevzusunda sonuc elde edilmiştir. Azerbaycan kanunlarına esasen ithalatta standartlara uygun belgeli mahsul getirme mecburiyeti vardır

(Dikkaya,<http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/1243-published.pdf>, 2018).

BDT ve Türkiye Cumhuriyeti’den TSE belgeli mahsuller ülkeye geldiğinde ‘Azerbaycan Standartlaştırma Metroloji ve Patent Üzere Devlet Acenteliğine TSE belgesini verip AZS belgesi almak mecburiyetindediler. Yapılmış anlaşmalar nedeniyle başka devletlerin aksine bu mahsuller laboratuvarlarda teste tabi tutulmamaktadır. Bu da

Türkiye Cumhuriyeti’den ve başka BDT devletlerinden gelen TSE belgeli mahsullere avantaj sağlamaktadır. 1997’de Azerbaycan’da temsilcilik açan TSE, faaliyetlerini doğrudan tanıtabilme imkanına kavuşmuştur. TSE Azerbaycan’da ISO belgesi vermektedir. TSE’nin Azerbaycan’daki ISO belgelendirme çalışmalarının esas gayesi, kalite seviyesi yüksek mahsul ve hizmet üretiminin teşvik olunarak devlet ekonomisine katkı sağlanması, işletmelerde kalite anlayışının gelişmekle, kazancın, Pazar ile verimliliğin çoğalması, etkin bir yönetimin sağlanması, maliyetlerin azalması, işçilerin tatmini, kaynakların yüksek şekilde kullanılması, alıcı memnuniyetle yanaşı uluslararası geçerliliği olan sistem belgelendirme işlerinde Azerbaycan’da öncülük yapmaktır. Hatta Azerbaycan’ın da dahil olduğu “Bölgesel Standardizasyon Birliği (BASN)”in faaliyetleri devam etmektedir (Bayramova, 2013: 26-28).

Azerbaycan ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki stratejik cihetden da dikkat çekmiş en mühim ekonomik işbirliği enerji sektöründedir. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi ve Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı Projesi ise ekonomik ve stratejik önem taşıyan enerji sektöründeki en mühim iki projedir. Bu iki proje haricinde Azerbaycan ile işbirliği sahaları arasında yer alan ve BOTAŞ’ın Türkiye Cumhuriyeti içinde yer altı depoları hazır olanadek Türkiye Cumhuriyeti haricinde depo kiralama stratejisi doğrultusunda Bakü’nün 50 km yakınında yer altı depolarının kiralanması da söz konusudur. Büyük petrol oyununda ülkede petrol ile doğalgaz yataklarının bulunması ve işletilmesiyle buradaki dengeler değişmiştir. İki devlet munasebetlerinin Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum hattı ve Trans Anadolu Doğalgaz Hattı Projesi ile daha da güçlenerek devam edecektir.

Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan'ın enerji alanındaki bu yatırımların stratejik benzerlik vurgusunu güçlendirdiği ve gelecekte daha diğer yatırımların habercisi olduğu uzmanlar vasıtasıyla dile getirilmektedir. Aralık 2011 de imzalanmış mutabakat zaptı ile Trans Anadolu ismi verilmiş 16 milyon metreküp kapasiteli münhasır boru hattına yönelik işlerin ivedilikle başlanması ve iki devlet tarafından tayin edilmiş şirketlerin benzer bir konsorsiyum tesis etmeleri mevzusunda mutabakat sağlanmış oldu. SOCAR ile beraber BOTAŞ ile TPAO'nun da yer alacağı proje konsorsiyumu 1 ay içinde kurulacak, konsorsiyum 2012 senesinin ilk aylarından başlayarak boru hattının inşasına yönelik fizibilite çalışmalarına başlayacaktır. Bu konuda, söz konusu konsorsiyum içerisinde Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), Türkiye Cumhuriyeti'den Boru Hatları, Petrol Taşıma Anonim Şirketi (BOTAŞ) ile Türkiye Cumhuriyeti Petrolleri Anonim Benzerliği (TPAO) ilk benzerlar olarak yer almaktadır. Süreç devrinde başka uluslararası petrol ile doğalgaz şirketleri de konsorsiyuma dahil edilebileceklerdir. Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı'nda benzerlik yapısının gelecekte değişme ihtimali olmakla beraber bugün için yüzde 80 Azerbaycan, yüzde 20 ise Türkiye Cumhuriyeti şeklindedir. Bakü'den Türkiye Cumhuriyeti'nin en garpına kadar yeni bir hattın yapılacağı projede Türkiye Cumhuriyeti, tüketicisi olduğu doğal gazda ilk defa benzer bir yatırım içinde yer almış olacaktır (Mikail, www.ayk.gov.tr, 2018).

Türkiye Cumhuriyeti Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Genel Müdürlüğü 1994-1995 senelerinde her bir devletin yer bilimleriyle ilgili temsilcilerinin katıldığı “Türkçe Konuşan Ülkeler Yer Bilimleri ve Madencilik Konferansı” gerçekleştirmiştir. Alaklı toplantıda bütün devletlerin doğal kaynak potansiyelleri ve madencilik faaliyetleri ile

bağlı fikirmeler yapılmıştır. Esasen Azerbaycan'ın 1/500.000 ölçekli maden yatakları haritası, 'Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Ehtiyatlar Komitesi' ile Türkiye Cumhuriyeti Maden Tetkik ile Arama Enstitüsü Genel Müdürlüğü aracılığıyla benzer çalışma olarak yayınlanmıştır.

Büyük Öğrenci Projesi kapsamında başka Türkiye Cumhuriyeti Devletlerinden olduğu gibi Azerbaycan'dan da Türkiye Cumhuriyeti'ye lisans, yüksek lisans ve doktora eğitim için öğrenci gitmektedir. Türk Devletlerinden Türkiye Cumhuriyeti'ye eğitim almak üzere gitmiş öğrencilerin %11'i Azerbaycanlıdır. Azerbaycan'daki okulların tamiri, ders kitaplarının karşılanması, demirbaş alımı gibi ihtiyaçlarının giderilmesi için Türkiye Cumhuriyeti 1993-2011 yılları arasında 252.570 dolar yardımda bulunmuştur. Hatta Türkiye Cumhuriyeti Diyanet Vakfı tarafından Bakü Devlet Üniversitesi bünyesinde İlahiyat Fakültesi açılmıştır. Yine aynı kurum tarafından açılmış Bakü Türk Lisesi, hem Azerbaycanlı öğrencilere, hem de Azerbaycan'da yaşayan Türkiye Cumhuriyetili öğrencilere eğitim vermektedir (Süleymanov, www.academia.edu, 2018).

Türk iş adamları tarafından kurulmuş Çağ Öğretim işletmelerine ait 12 lise, 10 üniversite hazırlık dershanesi ve Kafkas Üniversitesinden oluşan eğitim kuruluşlarının ülke eğitim sektöründe çok mühim yeri bulunmaktadır. Hatta Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı tarafından açılmış İşletme Fakültesi ise Azerbaycan İktisat Üniversitesi yapısında hizmet vermektedir. 2012 yılı itibarıyla Türkiye Cumhuriyeti'nde eğitim gören ve ya mezun olan Azeri öğrencilerin ve Azerbaycan'da eğitim gören ve ya mezun Türkiye Cumhuriyetili öğrencilerin toplam sayısı on binin üzerindedir (Mikail, 2012: 98-100).

Azerbaycan ve Türkiye Cumhuriyeti ekonomileri yapı ve coğrafi devamlılık bakımından birbirlerini tamamlar kalitededir. Türkiye Cumhuriyeti ekonomisi harice dönük ve imalat sanayii çoğunluğu bir yapılanma görüntüsü çizerken Azerbaycan ekonomisi en çok hammadde ağırlıklıdır. Dünya ekonomisine entegrasyon zamanında mühim bir mesafe aldığına gösterge olacak şekilde 2012 yılında 150 devlet ile ekonomik ilişki kuran Azerbaycan'ın dış ticaret hacminde Türkiye Cumhuriyeti önemli bir yere sahiptir. 2012 yılında Azerbaycan, İtalya (%17) ve Rusya'nın (%12) ardından dış ticaretinin %7'unu Türkiye Cumhuriyeti ile gerçekleştirmiştir. 2012 yılı verilerine göre Azerbaycan'da Türkiye Cumhuriyeti sermayeli 1106 şirket var, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'de Azerbaycan yatırımcılarına ait 884 şirket faaliyet gösterir. Azerbaycan ekonomisine Türkiye Cumhuriyeti'nin yatırımları, 2 milyar ABD doları civarındadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomisine SOCAR'ın ve başka Azerbaycan şirketlerin yatırımları, \$4,5 milyara eşittir. 2018 senesinedek sırf SOCAR'ın Türkiye Cumhuriyeti'deki yatırımları, \$17 milyara yetişecek. Resmi istatistiklere göre 2011'de, Azerbaycan ve Türkiye Cumhuriyeti arasında senelik ticaret hacmi yaklaşık üç milyar dolar hacmindedir. Fakat ilk olarak bavul ticareti olmak üzere, kayıt dışı ticaret işlemleri göz önünde bulundurulduğunda iki devlet arasındaki harici ticaret hacmi resmi verilerden daha çoktur. Gayri resmi hesaplamalara esasen, bu rakam beş milyar dolardan çoktur. Azerbaycan'ın toplam ticaret hacminin 17 milyar dolar olduğu dikkate alındığında, Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan arasındaki ticari münasebetlerin hacminin çok olduğu denilebilir. Yani Azerbaycan'ın ticaret hacminin yaklaşık %20'si Türkiye Cumhuriyeti'nin payına düşmektedir. Elbette ki iki devlet arasındaki ticaret hacmini daha da çoğaltmak mümkündür. 2015

yılına kadar iki devlet arasındaki ticaret hacminin 10 milyar dolara yükseltilmesi hedeflenmektedir. Devletler arası bazı meselelerin çözüme kavuşturulması halinde ise iki devlet arasındaki ticaret hacminin 2023 Türkiye Cumhuriyeti'si hedeflerinde en az 20 milyar dolara ulaşabileceği hesaplanmaktadır. Azerbaycan'ın Türkiye Cumhuriyeti'den ithal ettiği mahsul grupları arasında ilk sırayı gıda maddeleri almaktadır. Mühim ihraç ürünleri şöyle yazılabilir: yağ, taze ve dondurulmuş tavuk eti, küp ve toz şeker, çikolata ile şekerleme ürünleri, meyve suları, süt ile süt ürünleri, bisküvi, yumurta, makarna, patates, yenilebilen başka gıda ürünleri, kırtasiye malzemesi, tuz, kükürt, alçı, çimento, elektrik enerjisi, boya, boya katkı maddeleri, deterjan, çeşitli kimyasal ürünler, kağıt, karton ve karton ürünleri, duvar kağıdı, demir çelik eşya, tekstil makinaları, motorlu kara taşıtları ve yedek parçaları, mobilya, hazır deri ürünleri, trikotaj ürünleri, sıhhi tesisat malzemeleri, lastik, plastik eşya , beyaz eşya, telekomünikasyon ürünleri (Bayramova, 2013: 29-30).

Azerbaycan'ın Türkiye Cumhuriyeti'ye ihracatında ise birinci sırada şu mallar yer almaktadır: Petrol ile petrol ürünleri, pamuk ile pamuk ürünleri, polietilen, şeker pancarı, işlenmemiş deri, yün, alkollü içkiler, biyan kökü, elma suyu, ipek, halı, başka dokuma ürünleri, mis, alüminyum, titan, yangın söndürme cihazları.

1991 senesinden başlayarak gelişen siyasi ve ekonomik münasebetlere paralel Türk iş adamlarının bu devlete olan yoğun alakası ve Türk şirketlerinin Azerbaycan piyasasında şube açmak suretiyle Türkiye Cumhuriyeti'den ithalat yapması nedeniyle sürekli bir yükselme içerisinde bulunan iki devlet ticareti Türkiye Cumhuriyeti lehine fazla vermiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığın ilk senelerinde

Azerbaycan ile ekonomik ve ticari munasebetlerde olan üstünlüğü zaman içerisinde hem başka devletlerin bu pazara girmesi ve aynı zamanda yerel müteşebbislerin artık kendi ayakları üzerinde durmaya başlaması nedeniyle gerilemeye başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin Azerbaycan'a olan ihracatındaki azalmanın esas sebeplerinden biri de Türk müteahhit firmalarının üstlenmiş oldukları inşaat işlerinin büyük ölçüde tamamlanmış olmağı ve yeni projelerin başlamamasıdır.

Azerbaycan ve Türkiye Cumhuriyeti arasında birbaşa karayolu bağlantısının olmaması iki devlet arasındaki münasebetlerin esasen ekonomik ve ticari munasebetlerin zaman zaman zora girmeyine ve başka ülkelere (Rusya ve İran) göre Türkiye Cumhuriyeti'nin dezavantajlı vaziyete düşmesine sebep olmaktadır. Zira Türkiye Cumhuriyeti-Azerbaycan münasebetlerinde bu durum ekonomik ve politik münasebetlerin üzerinde üçüncü devletlerin ipoteğini her zaman olası hale getirmektedir. Karayolu bağlantısının olduğu Gürcistan'ın koyduğu yüksek vergiler ile İran'ın getirdiği tonaj sınırlamaları, Azerbaycan'ın aynı zamanda BDT üyesi olması ve BDT ülkeleri ile sağladığı gümrük anlaşmaları Azerbaycan ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik ve ticari munasebetlerini zora sokmuştur.

Türk taşıtlarına uygulanmış yüksek orandaki yol vergileri, gümrükleme sıkıntıları, bürokratik işlemlerin çokluğu, mevzuat eksikliği, kayıt dışı ekonominin getirdiği haksız rekabet ortamı, gizli monopolleşme, kamu görevlilerinin menfaat temini amacıyla özel sektör üzerinde kurduğu baskılar ve bazen pazar ekonomisinin mantığıyla çelişmiş bazı kanunlar ile uygulamalar Azerbaycan'da Türkiye Cumhuriyetili iş adamlarının rekabet şartlarını zorlaştırmakta ve ülkeye olan ilgilerini azaltmaktadır (Doğan, 2012: 31).

2.2. KAZAKİSTAN İLE OLAN İLİŞKİLER

Türkiye Cumhuriyeti, 16 Aralık 1991 tarihinde azatlığını ilan eden Kazakistan'ı aynı günde tanımıştır. İki devlet arasındaki diplomatik munasebetler 2 Mart 1992 tarihinde tesis olunmuştur. Kazakistan'daki Türk Büyükelçiliği Nisan 1992 senesinde Almatı'da yaratılmıştır ve 2007 senesi içinde Kazakistan'ın yeni başkenti Astana'ya taşınması bildirilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'deki Kazakistan Büyükelçiliği 1996 senesinde açılmıştır. Kazakistan'ın İstanbul'da Başkonsolosluğu bulunmaktadır. Kazakistan'la Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ticari ve ekonomik munasebetler düzenli bir inkişaf seyri içindedir. İki devlet arasındaki ekonomik munasebetler temel olarak, Ekonomik ve Teknik İşbirliği, Yatırımların Karşılıklı Teşvik ve Korunması ve Gelir Üzerinden Alınan Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmalarına dayanmaktadır

(Batmaz, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423873438.pdf>, 2018).

1992 senesinde kurulmuş olan Türk-Kazak İş Konseyi iki devletin özel sektörleri arasındaki munasebetleri düzenlemektedir. 1993'te kurulmuş hükümetler arası Karma Ekonomik Komisyon iki devletin ticari ve ekonomik munasebetlerini gözden geçirmekle yükümlüdür. Kazakistan Cumhuriyeti 2001-2005 seneleri sosyal - ekonomik inkişaf Konsepti uyarınca ekonomik munasebetleri geliştirme planında ilk olarak devletlerin başını çeken Türkiye Cumhuriyeti Cumhuriyetidir. 2000 senesi Kasım ile 2001 senesi Şubat finans krizleri ile dünya ekonomisi temposundaki düşüşler iki devlet arasındaki mahsul tedavülüne kendi damgasını vurmakla birlikte Türk şirketlerinin yatırım işlerini yavaşlattı

(Kazakistan-Türkiye dış ticareti, <http://www.kazakistan.kz/kazakistan-turkiye-dis-ticareti-analiz/>, 2018).

T.C. Dış Müsteşarlığı verilerine esasen Kazakistan'a yapılmış Türk ihracatının 2003 senesindeki tutarı 232.6 milyon ABD doları, aynı dönem için ithal edilen Kazak mahsullerinin toplamı 266 milyon ABD doları olarak açıklanmıştı. 2004 yılı Ocak-Temmuz döneminde ise Kazakistan'ın Türkiye Cumhuriyeti'ne ihracatı 184 milyon ABD doları, ithalatı 164 milyon ABD doları olarak hayat geçmişti . 2006 senesinde toplam ikili ticaret hacmi 1660 milyon dolara ulaştı. Kazakistan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik işbirliği günümüzde enerji, ulaşım, sağlık, çalışma ve sosyal güvenlik, müteahhitlik ve danışmanlık hizmeti, turizm, spor, tarım, bankacılık, sigortalama, ticaret ve diğer alanları kapsamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nden ihraç edilen mahsuller ağırlıklı olarak makine ile cihazlar, plastik ile plastik eşyaları, prefabrik yapıları, mobilya ve aydınlatma cihazları belirlenmekte, ithal edilen Kazak mallarının büyük hissesini metalürji alanı maddeleri, buğday ile petrol mahuslleri oluşturdu. Ticari-ekonomik munasebetlerin gelişmesinde esas bir mekanizması da Hükümetler arası Karma Ekonomik Komisyonudur (KEK). 2006 senesi Ağustos ayında Astana'da geçirilen KEK 4.toplantısında geçtiğimiz yıllardaki ikili ticari-ekonomik əlakaların bilançosu çıkarılmıştı ve tarafların net işler hayata geçirme üsulu ile karşılıklı yarar güdülmüş ticari-ekonomik işbirliğini genişletme talepleri ortaya konulmuştu (Korkmaz, 2013: 43).

Almatı'da mevcut Kazakistan-Türkiye Cumhuriyeti İşadamları Derneği (KATİAD), obürü de Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) bünyesinde faaliyette olan Kazak-Türk İş Konseyi aracılığıyla gerçekleştiren bir araştırmaya esasen, 2003 senesinedek Türkiye Cumhuriyeti'nin

Kazakistan ekonomisine yapmış olduğu yatırımın tam tutarı yaklaşık olarak 1.5 milyar ABD hacmindedir. Kazakistan'ın bağımsızlığından itibaren iki devletin ticari ilişkileri sürekli şekilde artmış, 1992'de 30 milyon dolar olan ticaret mablağı 2013 senesinde 4 milyar doları aşmıştır. İki devlet arasındaki ticari-ekonomik çerçeveden konuşarken Türk müteahhitlik şirketlerinin Kazakistan'daki faaliyetlerine değinmek önemlidir. 2012 ilk yarı verilerine esasen inşaat firmalarımız şimdiye dek Kazakistan'da tam olarak hacmi 14.9 milyar doları aşmış 372 proje üstlenmişlerdir. Türk müteahhitlerinin yurt dışında hayata geçirdiği projelere bakılırsa Kazakistan dördüncü sırada mevcut olmaktadır. En çok da Astana, devletin başkenti olarak bildirildikten sonra orda yer almış inşaat projelerinin %70'i Türkler tarafından gerçekleştirilmiştir dememiz mümkündür. Kazak-Türk ekonomik munasebetleri kapsamında iki devletin her alandaki kapasitesi, gereksinimleri ile yaşam biçimi göz önünde bulundurulduğunda gelişime açık, potansiyeli yüksek olup artırılmaya müsait sektörlerin başında mühimlik sırasıyla: tarım, gıda sanayi, tekstil, enerji, madencilik, gemi inşaatı, özel bölge işletmeciliği, tıbbi hizmetler ile malzemeler, inşaat malzemeleri üretimi, otomotiv sektörü, mobilya imalatı, finans ve bankacılık sektörü gelmektedir. Devletde Türk mahsullerinin imajı oldukça olumlu olmuş, bu avantajın ticari munasebetler lehine kullanılması gerekmektedir. Şimdi iki devlet arasında tam olarak 4 milyar dolarlık olan ticaret mablağının 10 milyar dolara kaldırılması hedeflenmektedir. Orta Asya'nın en büyük petrol ile doğal gaz üreticisi Kazakistan ile bu ıstıkamette munasebetlerin geliştirileceği 2009 senesinde imzalanan Stratejik Benzerlik Anlaşması ile de belirtilmektedir. Dolayısıyla Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'na Kazakistan aracılığıyla verilmiş desteğin artması beklenmekte ve bu yakalanmış ivmenin yatırım yerlerinde çeşitlendirmeye ihtiyaç olduğu

gözlemlenmektedir. Özellikle inşaat yerlerinde gelişmiş ekonomik munasebetler madencilik ve enerji gibi sektörlerle de yayılması Türkiye Cumhuriyeti'nin istediği bir durumdur. Ekonomik alanda ise ticaret, enerji, ulaştırma, tarım, turizm vb. sahalarında iki ülke işbirliği konuları ele alındı. Her iki ülkede krizle mücadele programlarının gerçekleştirilmesindeki ana istikametleri konusunda fikir teatisinde bulundu. Nazarbayev, “Bakü-Tiflis-Ceyhan” petrol boru hattının işleyişine aktif bir şekilde katıldığını belirtti ve Kazakistan'ın “Samsun-Ceyhan” boru hattını projesini desteklediğini bildirdi ve ayrıca 2013 yılında Kaşagan'dan gelecek büyük miktarda petrolün bu boru hattını aktarılacağını da sözlerinde ekledi. Nazarbayev ayrıca Kazakistan petrolünün “Bakü-Tiflis-Ceyhan” sistemine aktarılacağı yeni “Aktau-Kurık” petrol boru hattının Kazakistan tarafından inşa edildiğini söyledi (Yılmaz,<http://serdaryilmaz.com/dosyalar/uluslararası%C4%B1makaleler/Kazakistan%20T%C3%BCrkiye%20%C4%B0li%C5%9Fkileri%20%2023.05.2017.pdf>, 2018).

Demiryolu taşımacılığı alanında Devlet Başkanı gelecekte Kazakistan ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ticaret hacminin arttırılmasına yeni imkânlar sağlayacak olan “Bakü-Tiflis-Kars” demiryolu projesinin önemini belirtti. Bununla ilgili olarak, Rusya'nın dev piyasasını kendilerine açan Kazakistan, Rusya ve Belarus ülkeleri arasındaki gümrük birliği oluşmasının aynı zamanda Türk işadamlarına da büyük fırsatlar sunduğunun altını önemli çizdi.

Kazakistan ürünlerinin Türkiye Cumhuriyeti'ye ihracatı 2012 yılında, 2008 yılına göre %70'e - 1,9 milyar ABD dolarından 3,2 milyar ABD dolarına arttı. İhracatın azalması son 5 yıl içerisinde 2009 yılında gerçekleşip, bir önceki 2008 senesine göre küresel krizin etkisiyle 2 kat

azaldı (%58'e). Sonraki yıllarda hızla artış gösterdi (Bulut, <http://dergiayrinti.com/index.php/ayr/article/view/644>, 2018).

İşlenmiş ürünler ihracatı 2008 senesine göre 2012 yılında 2,4 kat arttı ve 2 milyar ABD dolarına ulaştı. Kazakistan'ın Türkiye Cumhuriyeti'ye toplam ihracatı içinde söz konusu olan ürünün payı %63,4'ü oluşturuyor. Hammadde ürününün ihracatı aynı dönem için büyüme gösterdi: 2008 yılında 1,1 milyar ABD doları iken, 2012 yılında %12'ye artarak 1,2 milyar ABD doları oldu.¹⁴⁵ 2012 yılında işlenmiş ürünler ihracatı içerisinde, çoğunlukla, metal ve metal ürünleri, mineral ürünleri gönderilip, aynı zamanda Kazakistan'ın tüm işlenmiş ürünleri ihracatının %99'ı Türkiye Cumhuriyeti'ye gönderildi.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Kazakistan'a yaptığı ihracatta bu devletten yapılmış ithalata nazaran ticarete konu maddeler bakımından daha büyük bir çeşitlilik söz konusudur. En çok ithalata yapılmış 4 madde, toplam ithalatın %85'ini oluştururken, bir orana Türkiye Cumhuriyeti'nin ihracatında ilk 19 madde ile ulaşılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kazakistan'a ihracatı 1995-1998 seneleri arasında devamlı artış göstermiştir. Rusya Federasyonu'nda 1998 senesinde yaşanan ekonomik ve finansal krizin olumsuz etkileri sayesinde Kazakistan'a ihracat 1999 senesinde bir önceki yıla nazaran %55 oranında daralma olmuştur. Bunun esas sebebi dış ticareti büyük ölçüde Rusya Federasyonu'na alakalı olan devletin krizden menfi etkilenmesi ve Rus malı ürünlerin Türk ürünlerine nazaran ucuzlaması nedeniyle Rus ürünlerinin daha çok tercih olunur hale gelmiş olmasıdır. Devlete ihracat, 2000 senesinden başlayarak artmaya başlamış olup, düzenli artış eğilimi göstermektedir. Ülkeye ihracat 214,3 milyon dolar olan 1998 yılı seviyesini Fakat 2003 yılında aşabilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Kazakistan'a 2007 senesi ihracatında kazanlar, makine ve cihazlar; elektrikli elektriksiz makineler; plastik ve plastikten mamul eşyaları; demir çelik eşyalar; motorlu kara taşıtlar; halılar; mobilyalar, aydınlatma cihazları; alüminyum ve alüminyumdan eşyalar ile inciler, kıymetli taş ile metal mamulleri en mühim payı almaktadır. Küresel mali krizin tersirlerinin harici ticaretimizde gözlenmeye başladığı 2008 senesi sonundan başlayarak devlet ile ticaretimizde bir gelişme olmuştur. 2009 senesi açısından Türkiye Cumhuriyeti'nin devlete ihracatı bir önceki seneye esasen %28,8 düşerken, aynı dönem açısından ithalatta ise bir önceki seneye nazaran %95 oranında gerileme olmuştur. 2010 senesinde bir önceki seneye nazaran ihracatımız %29,4, ithalatımız ise %82,8 oranında artma göstermiştir. 2011 senesinde ise ihracatımız bir önceki seneye nazaran %15,6 artış kaydederek 948,2 milyon dolar ithalatımız ise %22,6 artarak 3.020,4 milyon dolara kalkmıştır. Kazakistan 2011 senesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin ihracatında 29. ithalatında ise 27. sırada yer almaktadır (Korkmaz, 2013: 56).

2.3. TÜRKMENİSTAN İLE OLAN İLİŞKİLER

Türkiye Cumhuriyeti ve Türkmenistan arasında 2 Aralık 1991 tarihinde imzalanan ilk anlaşma bilim ve ticaret sahasında işbirliğini öngören anlaşmadır. Gül'ün 2007 yılı senesinde da Türkmenistan'a yaptığı ziyarette her iki devletten ulaştırma, eğitim, sanayi ile enerji bakanlarının dahil olduğu devletler arası bir komisyon kurmuştur. O komisyon Avaza arazisinde yapılmış turizm projeleri ile kurulması düşünülmüş serbest ticaret arazisinde yatırımlar için teklif hazırlamakla yükümlenmiştir.

Niyazov zamanında başlatılmış Avaza turizm projesi için 1,5 milyar Amerikan doları harcanması düşünülüyor

(Türk,http://www.sobiad.org/ejournals/dergi_sbd/arsiv/2010_2/07fahri_turk.pdf, 2018).

Türkiye Cumhuriyeti ve Türkmenistan 1992 senesinden bu tarafa ticaret, bilim, eğitim ile teknoloji sahalarında işbirliği yapmaktadır. Ankara ve Aşgabat arasındaki harici ticaret hacmi 2002 senesinde 216 milyon Amerikan doları olmuşken, 2007 senesine gelindiğinde bu rakam 750 milyon Amerikan dolarına olmuştur. Böylelikle Ankara, Moskova ile Tahran'ın ardından Aşgabat'ın harici ticaretinde üçüncü ortağı yerine yükselmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'ye petrol ile doğalgaz ürünleri, tekstil, kimyasal maddeler ihraç etmiş Türkmenistan Türkiye Cumhuriyeti'den demir, çelik, inşaat malzemeleri, kimyasal ve gıda maddeleri ithal etmektedir. 2008 senesi verilerine esasen Türkmenistan'da inşaat, enerji ile tekstil sektöründe faaliyetde olan tam olarak 400 civarında Türk girişimci mevcuttur. Türkmenistan'daki yabancı şirketlerin üçte biri Türk şirkettir. Yani bütün harici yatırımların % 35'i Türkiye Cumhuriyeti kaynaklıdır. Türk inşaat firmaları Türkmenistan'da yürüttmüş müteahhitlik hizmetlerinin % 95'ini yürütmektedir. Türkmenistan'da faaliyetde olan Türk firmaları 1992-2008 seneleri arasında 14,1 milyar Amerikan doları hacminde proje hayata geçirmişlerdir. Bu rakamın 4 milyarını 2008'de üstlenmiş Türk firmaları 2009 senesi Ocak-Ağustos döneminde ise tam değeri bir milyar 663 bin Amerikan doları hacminde 26 proje üstlenmişlerdir. Söz konusu projelerin büyük çoğunluğu Avaza turizm bölgesinde üstlenilmiş müteahhitlik işidir. Harici ticaretten sorumlu Eski Bakan Kürşad Tüzmen'in bildirdiğine esasen Türk firmaları 2008 senesinde

Türkmenistan’da tam değeri tahminen beş milyar Amerikan doları olan projeleri üstlenmişlerdir

(Dikkaya,<http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/1243-published.pdf>, 2018).

Türk Eximbank Türkmenistan’a 1992 senesinde 75 milyon Amerikan doları hacminde bağlı kredi vermiştir. Bundan elave Türk Hükümeti Türkmenlere 88,3 milyon Amerikan doları hacminde proje kredisi vermiştir. Resmi olmayan rakamlara esasen Türkmenistan’da kayıtlı olduğu söylenmiş 400 Türk firmasının yalnız 30 kadarı işlektir. Türkmenistan’da 350’nin üzerinde inşaat ve alt-yapı projesi Türk firmaları aracılığıyla üstlenilmiştir. Söz gelimi Türk firmalarının 2004 senesinde üstlendiği projelerin sayısal hacmi 5,5 milyar Amerikan doları olarak hayata geçmiştir.

Polimeks, Hayat İnşaat, Efor İnşaat, 5M İnşaat, Sece İnşaat, BVT İnşaat, Sehil İnşaat ve GAP İnşaat gibi firmalar Türkmenistan’da inşaat sektöründe faaliyetde olan Türk firmalarından bazılarıdır. Söz konusu o şirketlerin tamamladığı projeler sırasında Uluslararası Türkmenbaşı Havaalanı, Laing Havaalanı, Milli Müze Binası, Başkanlık Sarayı, Türkmenbaşı Olimpiyat Stadı, Kopetdağ Stadı, Devlet Arşiv Binası, Türkmenbaşı Rafinerisi’nin restorasyonu, çeşitli otel inşaatları ve hükümet binaları gibi yapılar mevcuttur. Bundan elave İçkale İnşaat tarafından 500 seyirci kapasiteli ve 18 milyon Amerikan dolarına mail olan çağdaş bir sinema yapılmıştır. Türkmenistan’da faaliyette olan Türk inşaat ve alt-yapı firmaları 2002 senesinin ortalarından bu tarafa bu ülkede müteahhitlik işi üstlenmeye devam etmektedirler. Söz konusu sektördeki firmalar faaliyetlerinin ilk senelerinde esasen tekstil firmaları için fabrika ile atölyeler inşa etmişlerdir. Bundan sonra ise otel,

havaalanı, su arıtma tesisleri gibi binaların yapımına başlamışlardır(Jumashova, 2016: 44).

Türkmenistan’da faaliyette olan Türk müteahhitlik firmalarının 1991 ile 2004 seneleri arasında 5 milyar Amerikan doları meblağında iş yapmalarına karşılık, yüklenilmiş proje değeri 2004-2006 seneleri arasında ise 1,3 milyar Amerikan doları olarak hayata geçmiştir. Muhammed Çap’ın Yönetim Kurulu Başkanı olduğu Sehil İnşaat Firması Türkmenistan’da sonuncusu 15 Mayıs 2009 tarihinde üretime açılmış demir-çelik fabrikası olmak üzere tam olarak 52 projeye imza atmış vaziyettedir. Turizm ile eğitim sektöründe de faaliyetde olan bu firma iki üniversite ve bir polis akademisi inşa etmiştir. Bu firma bundan elave 2009 senesine kadar Avaza turizm arazisinde bir tatil köyü ile üç otel inşaatı yapmıştır.

Yabancı firmalar Avaza arazisinde 5 milyar Amerikan dolarından çok proje hayata geçirmişlerdir. Bu arazide yatırım yapmış Türk firmaları arasında ise; Sehil İnşaat, Polimeks, İçkale İnşaat, Engin Grubu ve Belda gibi girişimciler bulunmaktadır. Söz gelimi Belda Avaza arazisinde 26 milyon Amerikan doları hacminde 400 yatak kapasiteli bir rehabilitasyon merkezi kurulmuştur. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti Türkmenistan ticari munasebetlerde bazı problemlere de değinmek gerekmektedir. Türkmen Hükümeti’nin fonksiyonel bir pazar ekonomisini oluşturacak reformları yapmadaki isteksizliği, Türk firmalarının Türkmen pazarına kolay girememeyi, Türk yatırımcıların finansal sahadaki yetersizlikleri, Türkmen Devletinin Türk firmalarının hak ettiği paraları vaktinde ödememesi, iki devlet arasında akreditasyon mekanizmasının yokluğu, Türkmenistan’da azat piyasa ile resmi döviz kurları arasındaki büyük muhteliflik ve Türk işadamlarına vize alma yükümlülüğü getirilmeyi gibi

hususlar Türk firmalarının faaliyetlerini menfi yönde etkileyen mühim problemlerden bazılarıdır (Çolakoğlu, www.ayk.gov.tr, 2018).

2.4. KIRGIZİSTAN İLE OLAN İLİŞKİLER

Kırgızistan, bölgede nazaran küçük ekonomisi ama başarılı liberal siyasetleri ile Türkiye Cumhuriyeti ve başka ölkeler için cazip bir devlettir. Türkiye Cumhuriyeti'yle olan harici ticaret rakamları çok küçük boylardadır. Şöyle ki Türkiye Cumhuriyeti harici ticaretin devletlere dağılımı bakımından sıralamaya bile girmemektedir. 1992 senesi için BDT haricindeki devletlere yapılan ihracatın %2.4'ü, ithalatın ise %4.8'i Türkiye Cumhuriyeti ile hayata geçirmiştir. (Kyrgyz Republic, EIU Country Profile 1994-95) Türkiye Cumhuriyeti'ye ihracat 1992-95 arasında 5.5 milyon dolara kalkmışken yine aynı zamanda ithalat 1.8 milyon dolardan 38.2 milyon dolara yükselmiştir. Lakin bu devletin başka Türk Devletleri ile en çok da Kazakistan ve Özbekistan'la olan ticari bağları lap kuvvetlidir. Bunun mühim bir sebebi, devletin verimli enerji kaynaklarının olmamaması ve bu bakımdan komşu Türk Devletleriyle (bu arada Rusya) ticaret yapmak mecburiyyetinde kalmasıdır (Konak, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/309273>, 2018).

Kırgızistan'ın temel ticaret benzerleri BDT devletleridir. Kırgızistan elektrik enerjisi dışında tam bir enerji ithalatçısıdır. Rusya, Kazakistan, Özbekistan ile Türkmenistan'la olan ticari munasebetleri belirleyen temel faktör de odur. Mesela bu çerçevede devlet 1995'te Özbekistan'dan alacağı 900 milyon m³ doğal gaz için Çek yapımı 10 adet L-39 savaş uçağı ile 42.7 milyon dolar ödeme teklifi etmiştir. Takas şeklinde ortaya çıkmış bu munasebetler her iki devletin de dövize olan ihtiyaçlarının

mühim bir göstergesidir. (Turkish Daily News, 19 Ocak 1995) Bu devlet 1995'te BDT devletlerine 41 milyon dolarlık elektrik satmakla, toplam ithalatının %30'undan fazlasını teşkil etmiş enerji ürünleri için BDT devletlerine 201 milyon dolar vermiştir. BDT dışındaki devletlerden ithalat 1995'te bir önceki seneye nazaran %59 artarak 310 milyon dolara yükselmiştir. Bu ithalatın %38'i makine, %40'ı gıda maddeleri ile %9'u tarımsal ürünlerden oluşmaktadır. (Kyrgyz Republic, Tajikistan, Turkmenistan, EIU Country Rprofile 1997-98) Türkiye Cumhuriyeti ile yapılmış ticarete de gıda maddeleri, tekstil ürünleri ile makineler birinci sıraları almaktadır. İhraç ürünleri, yine hayvancılık mamulleri, çırçırılar gibi ürünlerdir.

Türk Eximbank'ın bu devlete vermiş olduğu 75 milyon dolar kredinin 20 milyonu mahsul, 5 10 bilig-9/Bahar'99 milyonu proje kredisi şeklinde 25 milyon doları kullanılmıştır. Türk firmaları da daha azatlığın ilk senesinden başlayarak bu devlete gidip muhtelif alanlarda faaliyete başlamıştır. Ticaretin 1992'de 3.3 milyon dolardan 1993'te 21 milyon dolara ulaşması ilk başlardaki ticari gelişimin suratını göstermektedir. 1995'edek Türk şirketleri bu devletde 108 milyon dolar hacminde yatırımda bulunmuşlar ve sözkonusu rakam projelerle beraber 200 milyon dolara yükselmiştir. (Dinlemez; Zaman, 21 Ekim 1994) 1997'ye gelindiğinde Türk firmaları 250 milyon dolarlık iş değeriyle bu devletde bulunan yabancı şirketlerin %20'sini oluşturmuştur. Bunun yanında 200 milyon dolar hacminde altın arama faaliyetleri yapmış ABD ile Kanada firmalarına aracılık da yapmaktadırlar. (Avrasya Dosyası Bülteni, TİKA, Temmuz 1997) IMF tahminlerine esasen , bu devlete gelen orta ve uzun dönemli sermaye akışı 1994'teki 108 milyon dolarlık seviyesinden, 1997'de 297 milyon dolara kalkmıştır. Uluslararası finans

kuruluşlarından, büyük gelir beklenmiş Kumtor altın madeni için 135 milyon dolar kredi sağlanmıştır. Bunun için 45 milyon dolar olarak tahmin olunan borçlanmanın 23 milyon doları Almanya, Türkiye Cumhuriyeti ile Japonya'dan sağlanmıştır. Bu devletde yoğunlaşan Türk firmalarının faaliyetleri, yine gıda sanayii, ziraata dayalı sanayi, madencilik gibi sahalarda ortaya çıkmıştır

(Ersungur,http://www.turkiyatjournal.com/Makaleler/351461925_%C5%9E.Mustafa%20ERSUNGUR-ALAAT%C4%B0N%20KIZILTAN-KEREM%20KARABULUT.pdf, 2018).

2.5. ÖZBEKİSTAN İLE OLAN İLİŞKİLER

Türkiye Cumhuriyeti'nin gerek Özbekistan gerek tüm Orta Asya ülkelerine yönelik ilişkiler temel olarak başta çok yönlü ve özel ekonomik ilişkiler üzerinden gelişmiştir. Ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesinde ulaştırma ve haberleşmenin önemi nedeniyle, bu alanlarda işbirliğine öncelik verilerek kara ve hava ulaşım anlaşmaları yapılmıştır. 1992 yılının ocak ayında faaliyete başlayan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) kuruldu. Kuruluşundan bugüne Özbekistan'da tarım ve sanayi sektörüne yönelik teknik destek, küçük ve orta işletmelerin geliştirilmesi, eğitim faaliyetlerine destek ve hastanelere maddi- teknik kaynak açısından yardımlarda bulunan TİKA aracılığıyla 2011'e kadar Özbekistan'a 15 milyon dolar yardımda bulunulmuştur.

Tanımanın ilk yıllarından itibaren Türkiye Cumhuriyeti'ye gelmeye başlayan Özbek girişimciler genellikle inşaat ve gıda sektörlerinde yatırımlar yaptılar. Öte yandan bavul ticaretiyle iki ülke arası mal akışı gerçekleşmiş ve "Avrupa malı kalitesinde, ama daha ucuz" olan Türk

malları Özbekistan’da çokça tercih edilmeye başlamıştır.⁸⁵ Fakat yaşanan siyasi krizler sonucu tarafların karşılıklı güvensizlikleri, Özbekistan’dan Türkiye Cumhuriyeti’ye çıkışların zorlaşması gibi birçok etken ilişkilere ket vurmuştur. Ayrıca Özbekistan’a ilk gelen Türk yatırımcıların halk içinde “kısa yoldan köşeyi dönenler” olarak tanınması da Türk sermayedarlerin imajına zarar vermiştir (Ekenci, 2016: 39). Dış ticaret parametrelerine bakıldığında siyasi ilişkilerdeki dalgalanmalara paralel olarak ekonomide de bir takım iniş ve çıkışlar olduğu görülebilir. 1992’de dış ticaret hacmi 75,458 milyon dolar iken 1997’de bu miktar 305,362 milyon doları bulmuştur. Bu ani ve büyük yükselişten sonra 1997 itibariyle giderek azalmaya başlayacaktır. Fakat ticari ilişkilerin korunması için düzenlenen bu fikirmeler yetersiz kalmış olacak ki yıl itibariyle Özbekistan’la olan ticaret hacmi giderek düştü. Sıkı bir para politikası benimseyen Özbekistan, yine aynı dönemde kotalar getirdi ve dış ticareti olumsuz etkileyecek şekilde para transferlerinde birçok değişiklik gerçekleştirdi. Kerimov’un bu politikaları gütmedeki amacı ithalatı yatırım mallarına kaydırarak kendi iç ekonomisini canlandırma gayesi yatıyordu. Nisan 1998’te Başbakan Mesut Yılmaz son yaşanan değişiklikleri fikirmek ve Türk yatırımcılar için kolaylıklar sağlanması hususunda fikir teatisinde bulunmak için 64 kişilik iş adamı heyetiyle Özbekistan’ı ziyarette bulundu

(Ersungur,http://www.turkiyatjournal.com/Makaleler/351461925_%C5%9E.Mustafa%20ERSUNGUR-ALAAT%C4%B0N%20KIZILTAN-KEREM%20KARABULUT.pdf, 2018).

1999 yılında tekrar sarsılan ticari ilişkilerde bu sefer etkili olan faktör küresel ekonomik kriz oldu. Her ne kadar bağımsızlığının 8.yılına basmış olsa da uzun yıllar merkeze bağlı ekonomik kanallara sahip olan

Özbekistan için hala ekonomik bağımsızlık kurulabilmiş değildi. Rusya'yı vuran bu kriz ekonomik dengeleri alt üst ederken yabancı sermayeyi de bir süreliğine bölgeden uzaklaştırmış oldu. Bu yılın dış ticaret hacmi ise 146,500 milyon civarında seyretti.⁸⁸ 2000'li yıllardan itibaren ise bu miktar da düşüşe geçecekti. 1999 yılı sonunda Özbekistan 347 milyon dolarlık krediyi Türk Eximbank'tan temin etmiştir. Avrasya coğrafyasında imalat sektöründe en fazla yardım 1999'a gelindiğinde 700 milyon dolarla Özbekistan'a yapılmıştı. Ekim 2000 tarihinde Dış İşleri Bakanı İsmail Cem'in Özbekistan ziyaretinde Türk-Özbek İş konseyi temsilcileri toplanarak Türk yatırımcıların sorunlarını tartışmışlardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrupa Birliğine üye olma sürecinde olduğunu vurgulayan Cem ileride Türkiye Cumhuriyeti'nin Özbekistan'a yeni pazarlara ve iş sahalarına ulaşma konusunda yardımcı olacağı sözünü vermiştir. 2010- 2011 ve 2012-2014 dönemlerinde sürekli artışta bulunan ticaret hacmi 2014 yılı verilerine 1,384 milyar dolar olarak kaydedilmiştir. Bu gün Özbekistan'da tekstil başta olmak üzere birçok sektörde faaliyet gösteren 700 Türk firması bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'deki Özbek sermayeli firma sayısı ise 114'tür (Yücememiş, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/353955>, 2018).

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk Ülkeleri ile olan iktisadî munasebetleri genel şekilde mal ve sermaye akımlarının nitelik ve niceliği bakımından incelendiğinde, birinci tür akımın hala kifayet olgunluğa erişemediği görülecektir. Bunun bir çok sebebi vardır: Her şeyden evel incelenmesi gereken bu devletlerin geçiş döneminde bulunmaların edeniyle, çoklu gerileme yaşamış ekonomilerini kurtarabilmek için yalnız cari ve öncelikli ihtiyaçlara istikametlenmiş olmalarıdır. Bu bakımdan bu devletler Türkiye Cumhuriyeti için iyi bir ihracat pazarı değillerdir. İlk olarak ticari munasebetleri büyük oranda takaslı ticaretin oluşturmağından da bu görülebilir. Cari ihtiyaçların giderilmeyi mevzusunda yine de Türkiye Cumhuriyeti'nin mühim bir fonksiyon icra etmekte olduğı denilebilir. Mal akımlarını belirlemiş ikinci husus, ticaret dengesinin esasen Türkiye Cumhuriyeti lehinde belirmeyinden de anlaşılabilceğı gibi, bu akışın Türkiye Cumhuriyeti'nin karşılaştırmalı üstünlüğe malik olduğı sahalarda ortaya çıkmasıdır. Mesela son 15-20 senede başta Arap devletleri olmak üzere dünyanın muhtelif yerlerinde büyük projeleri hayata geçirerek uzmanlaşmış inşaat sektörü buraya ilk ve etkili manaada giren sektör olmuştur. İnşaat firmalarının, bu devletlere yapılmış yapı sanayii ürünleri ihracatında mühim bir rol oynadığı aşıkardır. Bu vaziyet gelecekte ticarî munasebetlerin büyük bir potansiyele ulaşmağında tesirli olacaktır. Bu mevzuda Türkiye Cumhuriyeti'nin teknolojik yönü ağır olan malların ticaretinde tesirli olamadığı ve üstünlüğü batılı devletlere kaptırdığı denilebilir.

Sermaye akımları bakımından iktisadî munasebetler daha tatmin edici boyutlardadır. Çünkü, binlerce bakir sahada ve kısır kalmış sektörlerde yatırım perspektivleri mevcuttur. Bu çerçevede Türk firmaları gıda ile

tekstil başta olmak üzere ziraata dayalı sanayi kollarında birhayli etkin görünmektedir. Yeni üretim tesislerinin inşa olunmasını gerektiren bu yatırım sahaları inşaat firmalarının faaliyetleriyle birleştiği vakit ortaya tam bir "Made in Turkey" imzalı manzara çıkıştır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

MUMCU Zehra, Özbekistan, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2008

MİKAİL, Elnur Hasan, Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Siyasi ve Ekonomik ilişkileri, İQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2012

TEZLER

Yaşar Elimirzeyev, “Bağımsızlık döneminden önce ve sonra Azerbaycan ekonomisinde toplumsal refahtaki dönüşüm”, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2011

Hasan Korkmaz, Kazakistan Ekonomisine Genel Bir Bakış, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, İstanbul, 2012

Mustafa Serenay, Türkiye Cumhuriyeti-Türkmenistan Ekonomik İlişkileri, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015

Kubat Chopiev, Geçiş Döneminde Kırgızistan Ekonomisinin Dış Borç Yapısı Analizi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2010

Vefa Bayramova, Haydar Aliyev dönemi Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan ilişkileri, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2013

Kenan DOĞAN, Türkiye Cumhuriyeti-Azerbaycan Ekonomik İlişkilerinde Bakü-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2012

Hasan KORKMAZ, Kazakistan ekonomisine genel bir bakış, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013

Maysa JUMASHOVA, Türkmenistan Ekonomisi'nin rekabet gücünün açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler yöntemi ile değerlendirilmesi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016

İlknur EKENCİ, Bağımsızlıktan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti-Özbekistan ve Türkiye Cumhuriyeti Tacikistan İlişkileri, Galatasaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016

İNTERNET KAYNAKLARI, MAKALELER, DERGİLER

Azerbaycan Tarihi,

https://www.turkcebilgi.com/azerbaycan_tarihi (05.01.2018)

<http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/azerbaycan.htm> (06.01.2018)

Azerbaycan Ekonomisi,

https://tr.wikipedia.org/wiki/Azerbaycan_ekonomisi

Azerbaycan'ın Siyasi Görünümü,

<http://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (12.01.2018)

Kazakistan Cumhuriyeti, <http://www.pau.edu.tr/ctleb/tr/sayfa/kazakistan>
(12.01.2018)

Sabri HİZMETLİ, Kazak Ulusu Ve Kazak Tarihi Üzerine: Dünü Ve
Bugünü, http://www.evreninsirlari.net/dosyalar/137_s14_05.pdf
(12.01.2018)

Kazakistan, <http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/kazakistan.htm>
(13.01.2018)

Mustafa Ertaş, Kazakistan'ın Coğrafi Konumu,

https://www.academia.edu/9588144/KAZAK%C4%B0STANIN_CO%C4%9ERAF%C4%B0_KONUMU_DERS%C4%B0N_%C3%96NEM%C4%B0

Kazakistan Ekonomisi, <http://www.mfa.gov.tr/kazakistan-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa> (13.01.2018)

Abbas KARAAĞAÇLI, Kazakistanın Sosyoekonomik ve Siyasal Yapısı, <http://www.bilgesam.org/incele/185/-kazakistan%E2%80%99in-sosyoekonomik-ve-siyasal-yapisi/#.WnuHcOhubIU> (14.01.2018)

Türkmenistan Tarihi, <https://turk-dunyasi.cokbilgi.com/turkmenistan-tarihi/> (15.01.2018)

Türkmenistan Cumhuriyeti, <https://www.altayli.net/turkmenistan-cumhuriyeti.html> (15.01.2018)

Türkmenistan Coğrafi Özellikleri, <http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/turkmenistan.htm> (18.01.2018)

Türkmenistan'ın Siyasi Görünümü, <http://www.mfa.gov.tr/turkmenistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (19.01.2018)

Kırgızistan Tarihi-Tarihçesi, <http://www.filozof.net/Turkce/nedir-nedemek/14360-kirgizistan-tarihi-tarihcesi-hakkinda-bilgi.html> (20.01.2018)

Kırgızlar,

<https://www.turktarihim.com/K%C4%B1rg%C4%B1zlar.html>

(20.01.2018)

<https://tombulenes.tr.gg/Co%26%23287%3Brafı-Konum.htm>

(21.01.2018)

Kırgızistan'ın Siyasi Görünümü, <http://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (22.01.2018)

İlknur Ekenci, Bağımsızlıktan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti-Özbekistan ve Türkiye Cumhuriyeti Tacikistan İlişkileri, https://www.academia.edu/30694117/Ba%C4%9F%C4%B1ms%C4%B1zl%C4%B1ktan_G%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCze_T%C3%BCrkiye-%C3%96zbekistan_ve_T%C3%BCrkiye_Tacikistan_%C4%B0li%C5%9Fkileri.pdf (22.01.2018)

Özbekistan, <http://www.pau.edu.tr/ctleb/tr/sayfa/ozbekistan>

(22.01.2018)

Özbekistan Coğrafi Konumu, <http://www.bilgiler.gen.tr/ozbekistan-cografı-konumu.html> (26.01.2018)

Özbekistan'ın Siyasi Görünümü, <http://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (28.01.2018)

Elnur Hasan MİKAİL, Türkiye Cumhuriyeti Azerbaycan İlişkileri,
<http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/M%C4%B0KA%C4%B0L-Elnur-Hasan-T%C3%9CRK%C4%B0YE-AZERBAYCAN-%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0.pdf>
(02.02.2018)

Mehmet DİKKAYA, Türkiye Cumhuriyeti İle Türk Devletleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler,
<http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/1243-published.pdf>
(02.02.2018)

Elçin Süleymanov, Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Türkiye Cumhuriyeti Ekonomik İlişkilerinin Sektörel Değerlendirilmesi,
[https://www.academia.edu/2054016/Ba%C4%9F%C4%B1ms%C4%B1zlı%C4%B1k_Sonras%C4%B1_Azerbaycan_T%C3%BCrkiye_Ekonomik_%C4%B0li%C5%9Fkilerinin_Sekt%C3%B6rel_De%C4%9Ferlendirilmesi_\(03.02.2018\)](https://www.academia.edu/2054016/Ba%C4%9F%C4%B1ms%C4%B1zlı%C4%B1k_Sonras%C4%B1_Azerbaycan_T%C3%BCrkiye_Ekonomik_%C4%B0li%C5%9Fkilerinin_Sekt%C3%B6rel_De%C4%9Ferlendirilmesi_(03.02.2018))
(03.02.2018)

Nihat BATMAZ, Türkiye Cumhuriyeti - Kazakistan Arasındaki Ticari-Ekonomik İlişkiler,
<http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423873438.pdf>
(05.02.2018)

Kazakistan-Türkiye Cumhuriyeti dış ticareti,

<http://www.kazakistan.kz/kazakistan-turkiye-dis-ticareti-analiz/>

(05.02.2018)

Serdar Yılmaz, Kazakistan-Türkiye Cumhuriyeti Ekonomik ve Kültürel İlişkileri: Vaatler ve Gerçekler,

[http://serdaryilmaz.com/dosyalar/uluslararası%C4%B1-](http://serdaryilmaz.com/dosyalar/uluslararası%C4%B1-makaleler/Kazakistan%20T%C3%BCrkiye%20%C4%B0li%C5%9Fkile)

[makaleler/Kazakistan%20T%C3%BCrkiye%20%C4%B0li%C5%9Fkile](http://serdaryilmaz.com/dosyalar/uluslararası%C4%B1-makaleler/Kazakistan%20T%C3%BCrkiye%20%C4%B0li%C5%9Fkile)
[ri%20%2023.05.2017.pdf](http://serdaryilmaz.com/dosyalar/uluslararası%C4%B1-makaleler/Kazakistan%20T%C3%BCrkiye%20%C4%B0li%C5%9Fkile) (06.02.2018)

Remzi Bulut, Türkiye Cumhuriyeti Kazakistan Ekonomik İlişkileri,

<http://dergiayrinti.com/index.php/ayr/article/view/644> (07.02.2018)

Fahri TÜRK, Türkiye Cumhuriyeti-Türkmenistan İlişkileri,

http://www.sobiad.org/ejournals/dergi_sbd/arsiv/2010_2/07fahri_turk.pdf

f (06.02.2018)

Hasan ÇOLAKOĞLU, Bağımsızlığının İlk Yıllarında Türkiye

Cumhuriyeti Ve Türk Devletleri İlişkileri, [http://www.ayk.gov.tr/wp-](http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/ERDO%C4%9EAN-Hasan-%C3%87OLAKO%C4%9ELU-Sel%C3%A7uk-BA%C4%9EIMSIZLI%C4%9EININ-%C4%B0LK-YILLARINDA-T%C3%9CRK%C4%B0YE-VE-T%C3%9CRK-CUMHUR%C4%B0YETLER%C4%B0-)

[content/uploads/2015/01/ERDO%C4%9EAN-Hasan-](http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/ERDO%C4%9EAN-Hasan-%C3%87OLAKO%C4%9ELU-Sel%C3%A7uk-BA%C4%9EIMSIZLI%C4%9EININ-%C4%B0LK-YILLARINDA-T%C3%9CRK%C4%B0YE-VE-T%C3%9CRK-CUMHUR%C4%B0YETLER%C4%B0-)

[%C3%87OLAKO%C4%9ELU-Sel%C3%A7uk-](http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/ERDO%C4%9EAN-Hasan-%C3%87OLAKO%C4%9ELU-Sel%C3%A7uk-BA%C4%9EIMSIZLI%C4%9EININ-%C4%B0LK-YILLARINDA-T%C3%9CRK%C4%B0YE-VE-T%C3%9CRK-CUMHUR%C4%B0YETLER%C4%B0-)

[BA%C4%9EIMSIZLI%C4%9EININ-%C4%B0LK-YILLARINDA-](http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/ERDO%C4%9EAN-Hasan-%C3%87OLAKO%C4%9ELU-Sel%C3%A7uk-BA%C4%9EIMSIZLI%C4%9EININ-%C4%B0LK-YILLARINDA-T%C3%9CRK%C4%B0YE-VE-T%C3%9CRK-CUMHUR%C4%B0YETLER%C4%B0-)

[T%C3%9CRK%C4%B0YE-VE-T%C3%9CRK-](http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/ERDO%C4%9EAN-Hasan-%C3%87OLAKO%C4%9ELU-Sel%C3%A7uk-BA%C4%9EIMSIZLI%C4%9EININ-%C4%B0LK-YILLARINDA-T%C3%9CRK%C4%B0YE-VE-T%C3%9CRK-CUMHUR%C4%B0YETLER%C4%B0-)

[CUMHUR%C4%B0YETLER%C4%B0-](http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/ERDO%C4%9EAN-Hasan-%C3%87OLAKO%C4%9ELU-Sel%C3%A7uk-BA%C4%9EIMSIZLI%C4%9EININ-%C4%B0LK-YILLARINDA-T%C3%9CRK%C4%B0YE-VE-T%C3%9CRK-CUMHUR%C4%B0YETLER%C4%B0-)

%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0.pdf

(09.02.2018)

Ali KONAK, Türkiye Cumhuriyeti-Kırgızistan Ekonomik İlişkilerinin Ticaret Üzerine Yapısal Ve Sektörel Olarak Yansımaları, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/309273> (10.02.2018)

Mustafa ERSUNGUR, Türkiye Cumhuriyeti İle Diğer Türk Devletlerinin Ekonomik İlişkilerinin Analizi, http://www.turkiyatjournal.com/Makaleler/351461925_%C5%9E.Mustafa%20ERSUNGUR-ALAAT%C4%B0N%20KIZILTAN-KEREM%20KARABULUT.pdf (11.02.2018)

Başak TANINMIŞ YÜCEMEMİŞ, Türkiye Cumhuriyeti – Özbekistan – Kazakistan Ekonomik İlişkileri Ve Bankacılık Sistemi, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/353955> (13.02.2018)